

MENEXENOS

[sau *Discursul funebru, dialog etic*¹]

SOCRATE MENEXENOS

SOCRATE Din agora, ori dincotro Menexenos?²

MENEXENOS Din agora, Socrate, de la Sfat³.

SOCRATE Tu, la Sfat? Nu cumva socotești că ai ajuns la desăvârșire în cultură și înțelepciune⁴ și, mulțumit de tine însuți, năzuiești la lucruri mai înalte? Și-atît de tinerel încă⁵ te pregătești, minunatule, să ne conduci pe noi, bătrînii, pentru ca să nu înceteze casa voastră a ne dăruii, ca totdeauna pînă acum, cîrmuitori?⁶

MENEXENOS Dacă și tu, Socrate, îmi îngădui și mă sfătuiești să devin un conducător, mă voi strădui s-o fac. Dacă nu, nu. Adineaori însă m-am dus la Sfat, deoarece aflasem că adunarea urmează să-l aleagă pe cel ce va vorbi despre cei căzuți⁷. Știi doar că se pregătesc funeraliile.

SOCRATE Bineînțeles. Și pe cine-au ales?

MENEXENOS Pe nimeni, s-a amînat pentru mîine. Cred însă că vor fi aleși sau Archinos⁸, sau Dion⁹.

SOCRATE Ce-i drept, Menexenos, din multe puncte de vedere e bine să mori în război. Căci ai parte de o înmormîntare frumoasă și măreață, chiar dacă mori sărac și ai parte și de discurs, chiar dacă ești un om de nimic¹⁰ și ești lăudat de bărbați înțelepți care n-o fac oricum, ci-și pregătesc din vreme cuvîntările; vorbesc atît de bine spre lauda ta încît spun și ce trebuie și ce nu trebuie despre fiecare și își întorc vorba cum nu se poate mai potrivit cu numele pe care le rostesc, de ne vrăjesc sufletele¹¹. Ei laudă în toate felurile și cetatea și pe cei care au murit în război și pe înaintași, pe toți cei care au trăit înaintea noastră și pe noi înșine, pe cei ce sîntem încă în viață, încît pînă și eu, Menexenos, mă-nvrednicesc să fiu lăudat din răputeri de ei. De cîte ori i-am ascultat, m-au fermecat și m-au convins că am ajuns dintr-o dată măreț, mai viteaz și mai bun. Și asemenea lucruri, foarte adesea, le urmăresc și le ascultă împreună cu mine și unii străini, în ochii căroră eu devin pe loc mai simandicos. Ba mi se pare că ei pățesc la fel nu numai cu mine, ci și cu restul cetății pe care, convinși de orator, ajung să o socotească

mai vrednică de admirație decât înainte. Pe mine măreția asta mă ține mai mult de trei zile! Atît de bine îmi pătrunde în urechi gîndul și cuvîntul vorbitorului, încît abia într-a patra sau a cincea zi îmi vin în fire și-mi dau seama pe ce lume trăiesc; atîta doar că mă gîndesc că nu locuiesc în Insulele Fericiților¹². Iată deci cît de iscusiți mi se par mie retorii!

MENEXENOS Mereu îți bați joc de retori, Socrate¹³. De data asta, însă eu cred că n-o să fie deloc ușor pentru cel ales să se descurce. Căci, îndată după alegere, el va fi nevoit poate să vorbească pe nepregătite.

SOCRATE Da' de unde, prietene! Oricare dintre ei are discursuri gata pregătite¹⁴ și-apoi nici nu-i greu să improvizezi așa ceva. Da, dacă ar trebui să-i vorbești de bine pe atenieni peloponezienilor ori pe peloponezieni atenienilor, atunci ar fi nevoie într-adevăr de un retor bun ca să-i convingă pe ascultători și să fie prețuit de ei. Dar cînd cineva se produce înaintea celor pe care-i și laudă, nu-i mare lucru să vorbească bine.

MENEXENOS Crezi că nu, Socrate?

SOCRATE Pe Zeus, deloc!

MENEXENOS Crezi oare că ai fi chiar și tu în stare să vorbești dacă ar trebui și dacă Sfatul te-ar alege pe tine?

SOCRATE N-ar fi deloc de mirare, Menexenos, să fiu chiar și eu în stare să vorbesc, întrucît am avut parte de o profesoară nu prea rea de retorică, ba chiar dimpotrivă, de una care a format și alți retori, mulți și buni, printre care și pe unul eu toiu deosebit între eleni, pe faimosul Pericle, fiul lui Xantippos¹⁵.

MENEXENOS Cine-i asta? Nu vorbești cumva de Aspa- sia?¹⁶

SOCRATE De ea vorbesc și de Connos, fiul lui Metrobios¹⁷. Căci ei doi sînt profesorii mei. El de muzică¹⁸, ea de retorică. Așadar nu-i deloc de mirare că un bărbat atît de educat se pricepe să cuvînteze. Dar chiar și unul mai neșlefuit decât mine, unul care să fi avut la muzică pe Lampros¹⁹, iar la retorică pe Antiphon Ramnuntinul²⁰, chiar și ăsta ar putea să aibă parte de laude, dacă i-ar lăuda pe atenieni atenienilor.

MENEXENOS Și ce-ai avea de spus, dacă ar trebui să vorbești?

SOCRATE Eu, de la mine, poate că nimic; dar chiar ieri am ascultat-o pe Aspasia²¹ rostind un discurs funebru despre aceștia. Căci auzise și ea ceea ce spui tu: că s-ar pregăti atenienii să-l aleagă pe orator. Mi-a arătat atunci ce-ar trebui să se spună, improvizînd în parte pe loc și îmbinînd și unele

fragmente din discursul funebru rostit de Pericle²², la care reflectase mai dinainte, căci, mi se pare, ea îl compusese²³.

MENEXENOS Ai putea oare să-ți amintești ce-a spus Aspasia?

SOCRATE De n-aș ști, rău ar fi! Căci de la ea am învățat și mă cam muștruluia dacă uitam lecția.

MENEXENOS De ce nu vorbești atunci?

SOCRATE Ca să nu se supere pe mine profesoara că-i divulg discursul.

MENEXENOS Nici vorbă, Socrate, hai, spune că tare m-aș bucura de-ai vrea să rostești fie discursul Aspasiei, fie pe al oricui²⁴. Hai, spune-l o dată!²⁵

SOCRATE O să zici, poate, că, bătrîn cum sînt, încă mă mai joc și o să rîzi de mine²⁶.

MENEXENOS Da' de unde, Socrate, hai, spune, oricum!

SOCRATE Ce să-i faci, ție trebuie să-ți fiu pe plac, așa că de mi-ai porunci chiar să dănuiesc gol, mai că aș face-o, de vreme ce sîntem numai noi doi, singuri²⁷. Ascultă dar! A început să vorbească de-a dreptul despre cei morți²⁸, spunînd, după cîte-mi amintesc, următoarele : „Ei primesc acum din partea noastră, prin fapte, cele cuvenite lor după datină²⁹ și se duc pe drumul hărăzit lor de soartă, petrecuți toți laolaltă de obștea cetății și fiecare în parte de ai săi. Iar restul cinstirii pe care legea o poruncește și pe care se cuvine să o dăm bărbaților [căzuți în război]³⁰ o vor primi prin cuvînt³¹. Căci, cuvîntul frumos rostit³² face să se nască în ascultători amintirea³³ faptelor frumoase spre cinstirea³⁴ celor care le-au făcut. E nevoie deci de un discurs care să-i laude așa cum se cuvine pe cei care au murit³⁵, iar pe cei care trăiesc să-i îndemne cu bunăvoință, sfătuindu-i pe fiii și pe frații [celor căzuți] să imite virtutea³⁶ lor, iar pe tați și pe mame și pe înaintașii mai îndepărtați, dacă mai sînt cumva în viață vreunii dintre dînșii, să-i mîngîie³⁷. Putea-vom oare să dăm noi glas unui asemenea discurs? Și cum ar fi mai bine să începem a-i lăuda pe acești bărbați vrednici³⁸ a căror virtute a fost bucuria alor lor, cîtă vreme ei au trăit și care prin moartea lor au plătit izbăvirea celor rămași în viață?³⁹ Eu cred că trebuie să urmăim, în lauda noastră, acea rînduială a firii⁴⁰ care a făcut din ei bărbați vrednici. Și au fost vrednici pentru că s-au născut din oameni vrednici. Să slăvim⁴¹ așadar, în primul rînd, noblețea lor înnăscută⁴², iar în al doilea rînd creșterea⁴³ și educația⁴⁴ lor; să arătăm apoi că faptele pe care le-au săvîrșit s-au vădit frumoase și pe măsura acestora⁴⁵.

Cel dintîi titlu de noblețe al lor a fost originea strămoșilor, care nu era străină⁴⁶ și i-a făcut și pe ei, vlăstarele lor, să fie nu venetici sosiți de aiurea în țară⁴⁷, ci pămînteni⁴⁸, oameni care locuiesc și trăiesc cu adevărat în patria lor⁴⁹, hrăniți nu ca alții de o mamă vitregă, ci de țara-mamă în care sălășluiau⁵⁰; morți acum, ei zac în locurile lor de baștină, în glia care i-a născut și i-a crescut și i-a primit acum într-însa⁵¹. Se cade așadar să o slăvim, după dreptate, mai întîi pe ea, pe mamă. Fiindcă astfel vom cinsti totodată și noblețea lor.

E vrednică țara de laudă nu numai din partea noastră, ci din partea tuturor oamenilor⁵², din multe pricini, dar în primul rînd și mai ales pentru că este îndrăgită de zei. Aduc mărturie⁵³ în sprijinul cuvîntului nostru cearta și judecata zeilor care s-au dezbinat din pricina ei⁵⁴. Au n-ar fi drept să fie lăudat de toți oamenii ceea ce este lăudat de zei? A doua dreaptă laudă ce i s-ar putea aduce ar fi că în vreme ce întregul pămînt a zămislit și a scos la lumină viețuitoare de toate felurile, animale și plante, al nostru s-a vădit a fi sterp în privința fiarelor sălbatice și a rămas lipsit de ele; el a ales pentru sine dintre viețuitoare și l-a născut pe om, care le depășește pe celelalte prin cugetare și care, numai el, recunoaște și cinstește dreptatea și pe zei⁵⁵. Există o însemnată dovadă că țara aceasta i-a născut pe strămoșii celor ce zac aici, pe aceia care sînt și strămoșii noștri, iat-o: oricine naște are întru sine și hrana potrivită pentru făptura pe care o naște. Prin acest lucru se deosebește și femeia care a născut cu adevărat de cea care a furat pruncul alteia; căci aceasta din urmă nu are izvoare de hrană pentru el. Iar țara și mama noastră poate face această dovadă temeinică pentru a arăta că a născut oameni. Căci în vremurile de demult ea a fost singura și cea dintîi care a produs hrană pentru oameni; ea a dat la iveală grîul și orzul, roadele cu care se hrănește cel mai potrivit și mai bine neamul omenesc, vădindu-se a fi cu adevărat ea născătoarea acestei viețuitoare⁵⁶. Cu atît mai vîrtos se cuvine să fie primită această mărturie atunci cînd este vorba de pămînt, dacă e primită atunci cînd este vorba de femeie. Căci în privința zămislirii și a nașterii nu pămîntul a imitat-o pe femeie, ci femeia pămîntul⁵⁷. De roade ca acele pe care le-am amintit, țara noastră nu a dus lipsă, ba chiar a dat și altora⁵⁸. Mai tîrziu a dat la iveală pentru odraslele ei măslinul, alinătorul chinurilor⁵⁹. După ce, hrănindu-i pe fiii ei i-a făcut să crească și să ajungă la vîrsta tinereții, le-a adus drept conducători și învățători, pe zei. Numele lor trebuie să le trecem în acest discurs sub tăcere, le știm dealtfel

cu toții⁶⁰. Ei ne-au pregătit pentru viața și îndeletnicirile de toate zilele, învățându-i pe cei dinții dintre noi meșteșugurile și deprinzându-i să făurească și să mînuiască armele pentru a-și păzi țara⁶¹.

Născuți și crescuți astfel, strămoșii celor ce zac aici trăiau potrivit formei de guvernămînt pe care și-au făurit-o și despre care se cuvine să pomenim pe scurt⁶². Căci forma de guvernămînt este pentru oameni o adevărată hrană, cea bună-i face buni, cealaltă — nevolnici⁶³. Trebuie să arătăm că înaintașii noștri au fost crescuți într-o formă de guvernămînt bună, datorită căreia au fost și ei și sînt și cei de astăzi buni⁶⁴. Între aceștia se numără și cei care au murit și zac acum aici. Era doar și atunci cum și acum este aceeași formă de guvernămînt [guvernarea celor mai vrednici]⁶⁵; în cadrul ei ne ducem și acum viața de cetățeni și ne-am dus-o mai întotdeauna⁶⁶. Unul o numește democrație, altul altminteri, fiecare cum îi place; ea este însă, de fapt, guvernarea consimțită de popor a celor mai buni⁶⁷. Noi am avut și avem mereu regi⁶⁸; aceștia au fost cînd prin naștere, cînd aleși. Stăpîn peste cetate este în primul rînd poporul⁶⁹, dar el încredințează demnitățile și puterea acelor care se vădesc a fi cei mai vrednici și nimeni nu e înlăturat de la ele nici din pricina sărăciei, nici din pricina slăbiciunii trupului, nici pentru că părinții săi nu sînt oameni de vază, după cum nimeni nu a fost vreodată cinstit cu ele pentru pricini contrare acestora⁷⁰, așa cum se întîmplă în alte cetăți. Una e legea, pentru toți: stăpînește și conduce acela care se arată a fi înțelept sau vrednic⁷¹. Temeiul formei noastre de guvernămînt este omogenitatea din naștere⁷². Căci celelalte cetăți sînt alcătuite din oameni de toate felurile⁷³, neasemănători unii cu alții⁷⁴, astfel încît și formele lor de guvernămînt sînt lipsite de echitate, tiranii și oligarhii⁷⁵, iar locuitorii lor se socotesc unii pe alții, fie sclavi, fie stăpîni⁷⁶. Noi însă și concetățenii noștri, care ne-am născut frați, dintr-o singură mamă⁷⁷, nu ne socotim unii pe alții nici sclavi, nici stăpîni; ci omogenitatea noastră naturală⁷⁸ ne silește să năzuim la egalitate în fața legilor⁷⁹ și să nu ne plecăm în raporturile noastre reciproce decît numai înaintea faimei dobîndite prin virtute și înțelepciune⁸⁰.

Iată de ce, crescuți în deplină libertate⁸¹ și dezvoltînduse frumos, părinții acestora și ai noștri și ei înșiși, cei ce zac aici, s-au făcut cunoscuți tuturor oamenilor prin numeroase și frumoase fapte atît în viața privată cît și în cea publică⁸², știind că trebuie să se lupte, de dragul libertății și cu elenii pentru eleni și cu barbarii pentru toți elenii⁸³. Timpul e prea scurt pentru ca să

istorisim așa cum se cuvine⁸⁴ cum au năvălit cu război asupra țării noastre Eumolpos⁸⁵ și Amazoanele⁸⁶ și cei dinaintea lor⁸⁷ și cum au fost pedepsiți de înaintașii noștri și cum aceștia i-au apărat pe argeeni de cadmeenii⁸⁸ și pe heraclizi de argeeni⁸⁹; de altfel aceste fapte ale strămoșilor noștri au fost amintite tuturor de poeții care i-au slăvit îndeajuns, cîntîndu-le virtutea⁹⁰. Dacă ne-am apuca deci să cinstim cu proza noastră aceleași fapte, n-am izbuti decît să ne arătăm mai prejos decît ei⁹¹. De aceea mi se pare că trebuie să trecem peste ele, odată ce au fost prețuite așa cum meritau. Dar despre acelea de pe urma cărora nici un poet nu a dobîndit glorie pe măsura lor și care au rămas în uitare, despre ele, cred, trebuie să amintim lăudîndu-le și îndemnîndu-i astfel pe alții să le cînte în ode și în celelalte genuri de poezie după cum merită cei care le-au săvîrșit⁹². Și iată care sînt primele dintre ele: cînd perșii care stăpîneau asupra Asiei încercau să înrobească Europa, i-au oprit fiii acestei țări, părinții noștri, a căror virtute e drept și e de datoria noastră să o lăudăm în primul rînd atunci cînd ne amintim de ei⁹³. La această virtute trebuie să ia aminte vorbitorul care se pregătește să rostească lauda cuvenită, mutîndu-se cu gîndul în vremea cînd întreaga Asie slujea supusă pe al treilea din șirul vestiților regi. Cel dintîi dintre ei, Cyrus⁹⁴, i-a eliberat, prin curajul său pe concetățenii săi perși și supunîndu-i totodată pe mezi, foștii lor stăpînitori, a ajuns să domnească și peste restul Asiei, pînă în Egipt. Fiul său, la rîndu-i, a cucerit din Egipt și Libia atît cît a putut⁹⁵; iar al treilea rege, Darius⁹⁶ și-a întins hotarele domniei sale pe uscat pînă în țara sciților, stăpînind totodată cu corăbiile marea și insulele, astfel încît socotea că nimeni nu-i poate sta împotrivă. Și toți oamenii i se supuneau lui. Astfel, regatul perșilor supusese multe popoare mari și încercate în lupte.

Sub pretext că uneltim împotriva sardeenilor, Darius ne-a căutat pricină nouă și eretrienilor⁹⁷. A trimis cinci sute de mii de oameni⁹⁸ în luntri și corăbii — acestea erau trei sute la număr⁹⁹ — în frunte cu Datis, căruia i-a spus că, de vrea să-și păstreze capul pe umeri, să se întoarcă mînîndu-i din spate pe eretrienii și atenienii¹⁰⁰. Iar Datis a pornit pe mare spre Eretria, împotriva unora dintre cei mai vestiți războinici dintre elenii de atunci și care nici nu erau puțini la număr și în trei zile¹⁰¹ i-a învins și pentru că nimeni să nu-i scape, le-a scotocit țara în felul următor: ajungînd la hotarele Eretriei, soldații săi s-au înșirat din țarm de mare-n țarm de mare și apucîndu-se de mîini au parcurs astfel întreaga țară ca să poată spune

regelui că nimeni nu le-a scăpat. Au coborât cu același gând de la Eretria la Marathon, gata să-i înhame și pe atenieni la același jug cu eretrienii și să-i ducă în robie. Și pe când se făceau sau se încercau toate acestea, nimeni dintre eleni nu i-a ajutat nici pe eretrienii, nici pe atenieni, afară doar de lacedemonienii¹⁰². Aceștia au sosit în prima zi de după bătălie¹⁰³. Toți ceilalți, înfricoșați și încântați că pentru moment scăpaseră, nu au mișcat un deget. Ar trebui să fi fost atunci de față ca să-ți dai seama cât de mare a fost vrednicia acelor care au înfruntat la Marathon armata barbarilor și au frânt trufia Asiei întregi și înălțînd ei, cei dintîi, trofee din armele acestora, au ajuns conducătorii și învățătorii celorlalți eleni¹⁰⁴. Ei i-au învățat că armata perșilor nu e de neînvins, că, dimpotrivă, orice mulțime și orice bogăție dă înapoi în fața virtuții¹⁰⁵. În ce mă privește, eu îi numesc pe acei bărbați nu numai părinți ai trupurilor noastre, ci și părinți ai libertății, a noastră și a celor de pe continentul nostru¹⁰⁶. Căci numai după ce și-au îndreptat privirile spre această înfăptuire, ca învățăceii ai luptătorilor de la Marathon, au îndrăznit să se arunce elenii în primejdiile luptelor pentru libertate de mai tîrziu.

Lor trebuie așadar să le dea discursul nostru cununa de învingători. Iar pe locul al doilea să-i așeze pe cei care au luptat pe mare și au biruit la Salamina¹⁰⁷ și la Artemision¹⁰⁸. Fiindcă și despre acești bărbați s-ar putea istorisi multe: cât de grele atacuri au înfruntat pe uscat și pe mare și cum le-au respins. Eu voi aminti însă numai despre ceea ce mi se pare că au făcut ei mai bun, anume că au desăvîrșit opera începută de luptătorii de la Marathon. Căci cei de la Marathon au dovedit elenilor numai pe uscat că stă în puterea unui număr mic de oameni să respingă mulțimea barbarilor, întrucît privește însă luptele de corăbii, acest lucru nu era încă dovedit și perșii se bucurau de faima invincibilității pe mare, datorită mulțimii și bogăției și iscusinței și forței lor. E vrednică de laudă fapta bărbaților care au luptat atunci pe mare, eliberîndu-i pe eleni de frica de care erau stăpîniți și făcîndu-i să înceteze să se mai teamă de mulțimea corăbiilor și a oamenilor dușmanului. Și de unii și de ceilalți și de luptătorii de la Marathon și de cei care au luptat pe mare la Salamina au fost educați ceilalți eleni care au învățat de la ei deprinderea de a nu se teme de barbari — de la cei dintîi cînd trebuie să-i înfrunte pe uscat, de la ceilalți — pe mare¹⁰⁹.

A treia înfăptuire spre izbăvirea elenilor a fost, cred, dacă ne gândim la numărul și vrednicia luptătorilor, cea de la Plateea¹¹⁰, ea aparține deopotrivă lacedemonienilor și atenienilor. Toți cei despre care am vorbit au îndepărtat așadar primejdia cea mai mare și mai apăsătoare și pentru vrednicia lor ei sînt slăviți acum de noi și vor fi slăviți și în viitor de urmașii noștri. Dar și mai tîrziu multe cetăți ale elenilor mai erau încă supuse barbarului și regele însuși dădea de știre că are de gînd să-i atace din nou pe eleni. E drept așadar să ne amintim și de cei care au dus la capăt cele făptuite de înaintași pentru izbăvire, nimicind și îndepărtîndu-i pe toți barbarii de pe mare. Aceștia sînt luptătorii de pe corăbiile de la Eurymedon¹¹¹ și cei care s-au bătut în Cipru¹¹² și cei care s-au dus plutind pe mare în Egipt¹¹³ și în multe alte părți. De ei trebuie să ne aducem aminte cu recunoștință, căci ei l-au înfricoșat pe rege, făcîndu-l să se gîndească necontenit la propria-i siguranță în loc să pună la cale pieirea elenilor¹¹⁴.

Acest război a fost așadar îndurat pînă la capăt, de întreaga cetate, pentru apărarea noastră și a tuturor celor de o limbă cu noi de primejdia barbarilor¹¹⁵. Dar după ce s-a făcut pace și cetatea a dobîndit loc de cînte, s-a abătut asupra ei lucrul de care au de obicei parte de la oameni cei care izbîndesc în acțiunile lor — invidia; și din invidie s-a născut apoi ura¹¹⁶. Așa se face că fără de voia ei cetatea aceasta a fost zvîrlită în război cu elenii¹¹⁷. S-a pornit deci războiul și s-au dus ai noștri să lupte la Tanagra¹¹⁸ împotriva lacedemonienilor, pentru libertatea beoțienilor; cum lupta rămăsese nehotărîtă, au hotărît-o evenimentele de mai tîrziu. Căci ceilalți aliați s-au retras, părăsindu-i [pe beoțienii] în ajutorul cărora veniseră, iar ai noștri, după ce au biruit într-a treia zi la Oinophyta, i-au adus înapoi, cum era drept, pe cei ce fuseseră pe nedrept exilați¹¹⁹. Acești luptători, cei dintîi care, după războiul cu perșii, au venit, de dragul libertății, în ajutorul unor eleni, împotriva altor eleni, vădindu-se bărbați vrednici și eliberîndu-i pe cei cărora le-au venit în ajutor, ei cei dintîi au fost așezați de cetate în acest mormînt, în semn de cînstire¹²⁰. S-a iscat după aceea război mare și toți elenii au pornit la luptă și au stricat țara, plătindu-și astfel, în chip nevrednic, datoria de recunoștință față de cetate; dar ai noștri i-au învins pe mare, la Sphagia, prinzîndu-i pe conducătorii lor lacedemonieni și, deși puteau să-i ucidă, i-au cruțat și le-au dat drumul și au făcut pace¹²¹. Ei socoteau că împotriva celor de un neam cu ei¹²² trebuie să lupte numai pînă ce dobîndesc victoria și că nu se cuvine să distrugă comunitatea elenilor din

pricina nebuniei unei singure cetăți, pe cînd împotriva barbarilor lupta trebuie dusă pînă la nimicire¹²³. Cuvine-se să-i lăudăm pe bărbații care au luptat în acest război și zac acum aici, pentru că ei au dovedit greșeala acelora care socotesc, de e cu puțință așa ceva, că alții s-ar fi vădit mai presus de atenieni în războiul de mai înainte, în cel împotriva barbarilor. Căci acum, cînd Elada s-a dezbinat, ei, învingîndu-i în luptă și supunîndu-i pe conducătorii celorlalți eleni, împreună cu care i-au biruit odinioară pe barbari, au dovedit astfel că-i pot înfrînge singuri și pe ei¹²⁴.

După ce s-a potolit acest război, a izbucnit un al treilea¹²⁵, neașteptat și cumplit; mulți și vrednici bărbați au pierit într-însul și zac acum aici. Căci mulți au fost aceia care, potrivit făgăduielilor de ajutor făcute sub jurămînt, s-au dus pe mare în Sicilia și au dobîndit acolo numeroase victorii pentru libertatea cetății Leontinoi¹²⁶; dar din pricina depărtării, cetatea a ajuns în neputință de a-i susține, iar ei și-au pierdut nădejdea și au fost înfrînți. Așa încît dușmanii lor, deși i-au înfruntat în luptă, merită mai mult decît prietenii celorlalți să fie lăudați pentru înțelepciune și vrednicie¹²⁷. Mulți iarăși, în luptele navale din Helespont¹²⁸, au capturat într-o singură zi toate corăbiile vrăjmașilor¹²⁹ și au dobîndit și alte numeroase victorii. Dar ceea ce spuneam că a fost neașteptat și cumplit în războiul acesta a fost, după mine, faptul că restul elenilor au ajuns să nutrească atîta vrăjmășie față de cetatea noastră încît au cutezat să trimită soli acelui rege blestemat, pe care împreună cu noi îl alungaseră mai înainte, ca să-l asmută acum iarăși pe el, un barbar, împotriva unor eleni și să-i unească împotriva Atenei pe toți elenii și barbarii¹³⁰. S-au vădit însă atunci și puterea și vrednicia cetății noastre. În vreme ce ei credeau că ea a și fost înfrîntă și că navele noastre sînt blocate la Mytilene, ai noștri au primit în ajutor șaiszeci de corăbii¹³¹, s-au îmbarcat pe ele și dovedindu-se, după mărturia tuturor, bărbați foarte vrednici, i-au biruit pe vrăjmași, i-au eliberat pe prieteni, dar au avut parte de soarta pe care nu o meritau și zac aici, fără să fi putut fi scoși din mare¹³². Cuvine-se să ne aducem mereu aminte de ei și să-i slăvim. Căci datorită vredniciei lor am biruit nu numai în lupta navală de atunci, ci și în restul războiului¹³³. Căci datorită lor a dobîndit cetatea faima de a nu fi niciodată învinsă, nici chiar de toți oamenii laolaltă. Și e adevărată faima. Căci de vrajba dintre noi am fost învinși, nu de alții. Și încă și acum am rămas neînvinși de ceilalți, chiar dacă ne-am învins noi între noi pe noi înșine¹³⁴. Am avut apoi parte de liniște și pace cu străinii, dar s-a pornit

războiul dintre noi¹³⁵. El a fost purtat astfel încît, de-ar fi îngăduit vreodată oamenilor să se învrăjbească, oricare cetate să se roage să nu pătească alt rău decît acela de care a suferit a noastră. Cu cîtă bucurie și frăție s-au unit cetățenii din Pireu pînă la Acropolă și cît de chibzuit, mai presus de speranța celorlalți eleni, au pus capăt războiului cu eleusinii !¹³⁶. Cauza tuturor acestor lucruri nu a fost alta decît adevărata înrudire care duce — nu în vorbe, ci în fapte — la prietenie temeinică și frățească¹³⁷. Cuvine-se dar să păstrăm și amintirea celor care au căzut și în acest război, unii de mîna altora și să-i iertăm, pe cît ne stă în putință, invocînd în împrejurări de felul celor de acum, prin rugăciuni și jertfe, pe cei care-i țin în puterea lor¹³⁸, pentru că și noi am fost iertați. Căci nu din ticăloșie, nici din vrăjmășie nu s-au luat la luptă unii cu alții, ci i-a împins la asta ceasul rău¹³⁹. Martori sîntem noi înșine, cei ce trăim. Fiind una cu ei, după neam, putem să ne iertăm unii pe alții și pentru ce-am săvîrșit și pentru ce-am pățimit¹⁴⁰.

Am avut apoi parte de pace deplină și cetatea petrecea în tihnă; ea a iertat barbarilor faptul că s-au răzbunat din plin pentru suferințele îndurate din partea ei, dar era supărată pe eleni, căci ținea minte cum și-au plătit datoria de recunoștință față de binele pe care li l-a făcut: s-au unit cu barbarii și au capturat corăbiile care i-au salvat odinioară și au dărîmat zidurile noastre, ale celor care le împiedicaserăm pe ale lor să se năruiască. S-a hotărît deci cetatea să nu-i mai apere pe eleni, nici dacă sînt robiți de alți eleni, nici dacă sînt robiți de barbari¹⁴¹. Deoarece noi am luat această hotărîre, lacedemonienii și-au închipuit că noi, apărătorii libertății¹⁴², am decăzut și că ei pot să-și facă acum treaba lor, să-i înrobească adică pe ceilalți și au făcut ce-au făcut.

Mai trebuie oare să ne întindem cu vorba? De-aș povesti ce-a urmat n-aș spune doar lucruri întîmplate demult altor oameni¹⁴³. Știm cu toții cît de înspăimîntați au venit să ceară ajutorul cetății mai întîi dintre eleni argeenii și beoțienii și eorintienii¹⁴⁴ și cum — semn dumnezeiesc între toate — regele însuși a ajuns la asemenea strîmtoare încît, înconjurat de pretutindeni de dușmani nu avea nădejde de izbăvire decît din partea acestei cetăți pe care bucuros ar fi distrus-o¹⁴⁵. Dacă ar dori cineva să aducă cetății noastre o învinuire dreaptă, ar putea s-o învinovățească de un singur lucru: că este întotdeauna prea milostivă și se îngrijește de cel biruit¹⁴⁶. Într-adevăr, nici de data aceasta ea n-a fost în stare să se domine și să stăruie în hotărîrea ei de a nu ajuta pe nici unul dintre cei robiți acum, dacă au

nedreptățit vreodată pe cetățenii ei, ci s-a înduplecat și i-a ajutat. Și ajutându-i pe eleni, i-a scăpat de robie¹⁴⁷, pentru ca să fie liberi pînă ce iarăși s-au făcut robi singuri între ei¹⁴⁸. Dar regelui n-a cutezat să-i dea ajutor, din respect pentru trofee de la Marathon și de la Salamina și de la Plateea; a îngăduit numai celor exilați și voluntarilor să-l ajute și, așa cum toți recunosc, l-a izbăvit¹⁴⁹. Și după ce s-a întărit cu ziduri și și-a construit corăbii¹⁵⁰, a acceptat războiul¹⁵¹ și pentru că a fost silită să se lupte, s-a luptat cu lacedemonienii pentru libertatea celor din Paros¹⁵².

De teama cetății noastre, văzînd că lacedemonienii renunță la războiul pe mare, regele voia să se țină deoparte¹⁵³; el a pretins deci, în schimbul alianței cu noi și cu ceilalți aliați, să-i fie cedați elenii de pe continent¹⁵⁴, pe care i-i cedaseră mai înainte lacedemonienii¹⁵⁵. Socotea că va fi refuzat și că va găsi astfel un pretext pentru a se ține deoparte. Dar s-a înșelat în ce-i privește pe ceilalți aliați; căci ei au încuviințat cererea lui și toți, corintieni și argeeni și beoțieni și restul aliaților au încheiat cu el tratate și au făgăduit sub jurămînt că-i vor preda pe elenii de pe continent, dacă le va da bani¹⁵⁶. Numai noi n-am cutezat nici să-i cedăm, nici să făgăduim așa ceva. Pentru că noblețea și libertatea cetății noastre sînt temeinice și viguroase și ea este din fire potrivnică barbarilor, căci noi sîntem eleni curați, neamestecați cu barbari¹⁵⁷. Căci nici pelopizi, nici cadmeenii, nici egipteni, nici danai¹⁵⁸, nici alții dintre cei mulți care sînt barbari după fire, însă eleni după lege, nu trăiesc laolaltă cu noi; sîntem eleni adevărați, nu mixo- barbari¹⁵⁹ și de aceea e înnăscută în cetate aversiunea de neînfrînt față de ceea ce ne este străin prin fire¹⁶⁰. Iată însă că am fost iarăși izolați¹⁶¹, pentru că n-am voit să săvîrșim fapta de rușine și nelegiuită¹⁶² de a ceda eleni unor barbari. Înfruntînd din aceleași pricini ca și mai înainte chinurile războiului, am dus la capăt lupta, ajutați de Zeu, mai bine decît odinioară. Căci la ieșirea din război ne păstrasem zidurile și corăbiile și coloniile noastre au fost ferite de el¹⁶³ [atît de mult doreau și dușmanii să scape de război]¹⁶⁴. Dar și în această înfruntare am pierdut bărbați vrednici, la Corint¹⁶⁵ din pricina dificultății terenului, la Lechaion din pricina trădării¹⁶⁶. Au fost vrednici și aceia care l-au eliberat pe rege și i-au alungat de pe mare pe lacedemonieni. De aceștia eu vă amintesc, iar voi trebuie să-i lăudați împreună cu mine și să-i slăviți pe acești bărbați atît de vrednici.

Faptele despre care am vorbit ale bărbaților ce zac aici și ale celorlalți care-au murit pentru cetate sînt multe și frumoase; mult mai multe încă si

mai frumoase au rămas însă nepovestite¹⁶⁷. Dar multe zile și nopți la rînd și tot n-ar ajunge cuiva să le povestească pe toate. Gîndindu-ne deci la ele, avem acum datoria, fiecare dintre noi să-i îndemnăm pe copiii acestor bărbați să nu părăsească la vreme de război rîndurile strămoșilor și să nu dea înapoi, ca niște lași. Întrucît mă privește, eu vă îndemn¹⁶⁸ acum pe voi, fii de bărbați vrednici și vă voi îndemna și în viitor, ori de cîte ori va fi să mă întîlnesc cu voi, să vă străduiți să fiți cît mai vrednici. Iar în clipa aceasta sînt îndreptățit să vă spun ceea ce părinții voștri ne-au poruncit cînd se pregăteau să înfrunte primejdia să transmitem celor ce vor rămîne în viață, dacă ei aveau să pătească ceva. Vă voi spune atît ceea ce am auzit de la ei înșiși, cît și ceea ce cred eu — conducîndu-mă după vorbele lor de atunci — că ar dori să vă spună. Dar voi sînteți datori să socotiți că-i ascultați pe ei vorbind prin mine. Iată ce-au spus¹⁶⁹:

„Copii, ceea ce se întîmplă acum dovedește că sînteți fiii unor părinți vrednici. Deși puteam să trăim o viață urîță, noi am preferat să murim de o moarte frumoasă, pentru ca voi și cei ce vor veni după voi să nu ajungeți de ocară și pentru ca părinții noștri și tot neamul înaintașilor noștri să nu fie făcuți de rușine. Am socotit că viața nu merită să fie trăită dacă-i înjosești pe ai tăi și că acela care a făcut așa ceva nu mai este drag nimănui, nici oamenilor, nici zeilor, nici pe pămînt, nici sub pămînt, după ce a murit¹⁷⁰. Sînteți datori așadar să țineți minte cuvintele noastre și dacă săvîrșiți vreun lucru, să-l săvîrșiți întru virtute, știind că tot ce e lipsit de ea, fie avere, fie moravuri, e lucru rău și rușinos¹⁷¹. Căci nici bogăția nu aduce frumusețe celui care a dobîndit-o fără bărbăție — un asemenea om se îmbogățește pentru altul, nu pentru sine —. nici frumusețea, nici vigoarea trupului nu fac casă bună cu omul fricos și netrebnic, ci-i sînt nepotrivite și-l fac să-și arate și mai vîrtos netrebnicia. Și orice știință lipsită de simțul dreptății și de restul virtuții se vădește a fi isteție, nu înțelepciune¹⁷². De aceea, cea dintîi și cea de pe urmă grijă a voastră să fie mereu cum să vă străduiți pentru a ne depăși și pe noi și pe cei dinaintea noastră în faimă¹⁷³.

De nu veți face astfel, să știți că nouă, dacă vă învingem pe voi în virtute, izbînda ne aduce rușine, pe cînd înfrîngerea, dacă sîntem înfrînți de voi, fericire¹⁷⁴. Și vom fi înfrînți, iar voi veți învinge, mai ales dacă vă veți pregăti să nu cheltuiți faima înaintașilor și să nu o risipiți, dacă vă veți da seama că pentru un bărbat care știe ce este el în lume nu există nimic mai rușinos decît să fie prețuit nu pentru sine însuși, ci pentru faima înaintașilor

săi, că este cinstea strămoșilor o comoară frumoasă și măreață pentru urmași, dar este un lucru de ocară, nevrednic de un bărbat adevărat să te folosești de comoara avuțiilor și cinstei strămoșilor și să nu lași nimic urmașilor, din lipsă de avuții și de faimă de tine însuți dobândite. Dacă veți face ce vă spunem, veți sosi la noi, când o să fie ceasul, ca niște prieteni la prietenii lor. Dar dacă nu veți ține seamă de spusele noastre și vă veți arăta netrebnici, nimeni nu vă va primi cu bunăvoință. Așa să li se vorbească deci copiilor.

Iar pe tații noștri, dacă mai trăiesc și pe mamele noastre sînteți datori să-i mîngîiați ca să îndure ușor nenorocirea, de e să se întîmple și nimeni să nu plîngă împreună cu ei, căci nu de bocitoare vor duce lipsă¹⁷⁵; ajunge, pentru lacrimi, soarta. Ci, alinîndu-i cu blîndețe, sînteți datori să le amintiți că zeii le-au îndeplinit rugile cele mai mari. Nu s-au rugat doar să le fie copiii nemuritori, ci să fie vrednici și să se acopere de faimă¹⁷⁶. Ceea ce li s-a dat și este bunul cel mai de preț. Nu-i ușor pentru un muritor să izbîndească în toate în viață, așa cum el ar fi vrut. Deci, îndurînd cu bărbăție nenorocirea, ei vor dovedi că au fost într-adevăr părinții unor copii viteji și că sînt și ei la fel. Dar dacă vor fi copleșiți de necaz, vor da oamenilor prilej să se îndoiască de faptul că ei sînt cu adevărat părinții noștri sau să bănuiască de minciună pe cei care ne laudă. Nu se cuvine să se întîmple așa ceva, ci trebuie să ne slăvească prin fapte, dovedindu-se ei înșiși părinții viteji ai unor viteji. Pare-se că bine s-a spus în vechime: „nimic prea mult” și într-adevăr bun lucru s-a spus¹⁷⁷. Căci omul care a făcut să depindă de sine însuși toate căile care duc la fericire sau aproape de ea, acela care nu depinde de alți oameni și nu e silit să se abată din drumul său nici el, nici faptele lui, nici de faptele lor bune, nici de cele rele, acela și-a orînduit cel mai bine viața; el este omul înțelept, el este omul cu adevărat viteaz și iscusit. Fie că dobîndește averi și copii, fie că-i pierde, el rămîne mai departe credincios acestui principiu. Nu se arată nici peste măsură de bucuros, nici nu se întristează peste măsură, căci el se bizuie pe sine însuși¹⁷⁸. Noi socotim și susținem că și ai noștri sînt astfel de oameni și vrem să fie așa și ne arătăm a fi noi înșine la fel, căci nu ne întristăm, nici nu ne temem peste măsură de faptul că va trebui să murim, poate, îndată. Cerem și taților și mamelor noastre să gîndească la fel ca noi și acum și în tot restul vieții lor. Să știe că bocind și jelindu-ne nu ne vor face nici o bucurie. Dimpotrivă, zbuciumîndu-se și îndurînd cu greu nenorocirea, ei ne

vor mîhni mai curînd, dacă e-adevărat că morții pot să simtă ce fac cei vii. Ne-ar face în schimb să ne bucurăm, dacă vor îndura neazul ușor, cu măsură. Căci noi vom dobîndi acum sfîrșitul cel mai frumos îngăduit oamenilor, așa încît se cuvine mai degrabă să ne laude faptele decît să jelească. Să poarte de grijă femeilor noastre, să-i crească pe copiii noștri, să-și îndrepte gîndul spre noi și atunci nenorocirea abătută de soartă va cădea în uitare, iar ei vor trăi mai frumos și mai drept și într-un fel care să ne facă mai multă bucurie¹⁷⁹. E destul să transmiteți aceste lucruri alor noștri din parte-ne. Am îndemna și cetatea să se îngrijească și de părinții și de fiii noștri; pe cei din urmă să-i crească așa cum se cuvine, pe cei dinții să-i cinstească, să-i hrănească și să poarte de grija bătrîneții lor. Știm însă că și fără îndemnul nostru, se va îngriji de toate acestea îndestul"¹⁸⁰.

Copii și părinți ai celor căzuți, acestea sînt lucrurile pe care ei ne-au însărcinat să vi le transmitem, iar eu mă străduiesc s-o fac cît pot de bine. La rîndul meu vă cer, de dragul lor, să urmați voi, copii, pilda părinților voștri¹⁸¹, iar voi, bătrînii, să aveți încredere în soarta voastră, fiindcă ne vom îngriji de voi, fiecare dintre noi în parte de ai săi și obștea cetății de toți laolaltă. Întrucît privește cetatea îi cunoașteți și voi grija, știți că a făcut legi privitoare la îngrijirea copiilor și a părinților celor morți în război și că a poruncit ca, deosebit de restul cetățenilor, cel mai mare demnitar să vegheze ca mamele și tații acestora să nu sufere vreo nedreptate¹⁸². Pe copiii lor ea îi crește laolaltă, străduindu-se din răspuțeri ca ei să nu se simtă orfani și cîtă vreme sînt mici le este ca un adevărat părinte; iar cînd au ajuns la vîrsta desăvîrșitei bărbății¹⁸³, ea îi trimite înapoi la casele lor, după ce i-a înzestrat cu toate armele. Dăruindu-i cu aceste unelte ale vredniciei părinților lor, ea le arată și le amintește îndatoririle unui tată și totodată le prevestește că vor fi conducători energici în casele părintești în care au pășit pentru prima dată înarmați¹⁸⁴. Nu a uitat niciodată să-i cinstească pe cei care au murit: a făcut în fiecare an, în chip public, pentru toți laolaltă, ceremoniile care se fac, după datină, pentru fiecare în parte în fiecare casă. Pe lîngă ele a instituit întreceri sportive și hipice și artistice¹⁸⁵, pe scurt, s-a purtat față de cei ce au murit asemenea unui fiu și unui moștenitor, față de fiii lor ca un tată, față de părinții și de rudele lor ca un epitrop, purtînd de grijă în toate, tuturor, totdeauna¹⁸⁶. Gîndindu-vă la toate acestea, e de datoria voastră să îndurați cu mai multă liniște nenorocirea. Căci astfel veți putea fi și mai mult pe placul și al celor care au murit și al

celor care au rămas în viață și va fi mai ușor să aveți grijă voi de alții și alții de voi. Acum, că i-ați plîns împreună cu toți ceilalți, după datină, pe morți, duceți-vă!"¹⁸⁷.

Iată, Menexenos, c-ai ascultat și discursul Aspasiiei din Milet.

MENEXENOS Pe Zeus, Socrate, dacă-i așa, ferice de Aspasia că, deși femeie, e-n stare să alcătuiască asemenea discursuri!

SOCRATE Dacă nu crezi, vino cu mine și ai s-o auzi vorbind chiar pe ea!¹⁸⁸

MENEXENOS De multe ori, Socrate, m-am întâlnit cu Aspasia și știu bine de ce e în stare!

SOCRATE Cum adică? N-o admiri și-acum nu-i ești și recunoscător pentru discurs?

MENEXENOS Ba chiar foarte recunoscător îi sînt, Socrate, pentru acest discurs aceleia sau aceluia¹⁸⁹ care ți l-a spus ție. Și încă și mai recunoscător celui care mi l-a spus mie.

SOCRATE Să-mi fie de bine! Numai să nu mă pîrăști, ca să-ți pot spune din nou multe și frumoase discursuri politice de-ale ei!

MENEXENOS Nici o grijă, nu te pîrăsc! Numai să-mi spui!

SOCRATE Ne-am înțeles!

NOTE

¹ Caracterizarea lui *Menexenos* ca dialog etic pare să vină în contradicție cu făgăduiala lui Socrate din finalul operei: „să-ți pot spune din nou multe și frumoase discursuri politice de-ale ei". Aparența este însă înșelătoare. Dacă implicațiile politice ale discursului funebru din dialog sînt evidente, nu-i mai puțin adevărat că accentul principal cade pe întemeierea etică a politicii ateniene, realizată, așa cum se va vedea, în spiritul cel mai autentic platonice. Dacă alți autori de epitafe (Lysias, Tucidide, Demostene) caută să pună în evidență superioritatea sistemului politic atenian ca atare, Platon stăruie, inovînd în această privință față de predecesori și contemporani și

singularizându-se față de posteritate, asupra virtuților educative ale constituției ateniene, asupra semnificațiilor morale pe care filosoful le poate degaja din evocarea marilor momente ale istoriei politice. Discursul însuși nu țintește la flatarea concetățenilor, ci la stimularea eforturilor lor de desăvârșire etică. Posibilitățile multiple, dar în sine fără valoare morală, ale retoricii sînt puse în slujba aceluiași scop, dialogul cuprinzînd, implicit și explicit, și o critică, de asemenea etic întemeiată, a practicii retorice a vremii. În esență dialogul dezvoltă, pe marginea unui discurs politic, ideea necesității de a subordona activitatea politică și arta retorică unui ideal etic. Cît privește forma de realizare a exhortației morale în acest dialog, ea a fost just caracterizată încă din antichitate de Cicero, *Orator*, 151: *popularis oratio* ; este vorba deci de o vulgarizare a filosofiei platoniciene în latura ei morală, practică, nu de o demonstrație a adevărului moral adresată elitei intelectuale.

² Menexenos era fiul lui Demophon, din demul Paeania și descendent al unei familii de vază. Discipol al lui Socrate, apare ca un tînăr vioi și îndrăzneț în dialogul *Lysis* și este unul din cei care asistă la moartea lui Socrate (*Phd.*, 59 b). Fusese elev al retorului Ctesippos (*Ly.*, 211 c) căruia-i era nepot (*Ly*206 d). S-a emis ipoteza că ar fi fost rudă chiar cu Socrate sau cu Xantipa, care aveau un fiu cu același nume. Numele era însă foarte răspîndit în Atena. Întreaga literatură relativă la Menexenos la Hanslik, *RE*, XV, 1932, col. 858.

³ în text: βουλευτήριον, sala Sfatului (βουλή). Ea făcea parte din Metroon, sanctuarul Mamei zeilor, situat la sud de agora.

⁴ în text: παίδευσις și φιλοσοφία. Pasajul a fost interpretat ca o aluzie la cei care, asemenea lui Calicles din *Gorgias*, 484 c urm. vedeau în filosofie un divertisment bun pentru tineret, dar nedemn pentru oamenii în toată firea, care urmau să se dedice în schimb activității politice; cf. Wendland, *Die Tendenz des platonischen Menexenus*, „Hermes”, 1890, p. 171; II. Raeder, *Platons philosophische Entwicklung*, p. 126, *apud* Meridier, p. 52.

⁵ Din context rezultă că vârsta lui Menexenos era de circa 20 de ani, depășise însă în orice caz vârsta de 18 ani a efebiei, moment în care tinerii atenieni erau înscriși în registrele demelor lor, intrînd în posesiunea principalelor drepturi civile și putînd să aspire la o funcție publică, cf.

Meridier, p. 51, n. 2; Hanslik, *loc. cit.* Așa cum au remarcat unii cercetători sîntem aici în prezența primului anacronism din *Menexenos* : în situația evocată de *Lysis*, Menexenos avea în jur de 15 ani, vîrsta de 20 de ani o împlinise deci mult înainte de pacea lui Antalcidas (387), termen *post quem* al alcătuirii dialogului de față! Ca și celelalte anacronisme din dialog, pentru care vezi mai jos notele 21 și 156, și acesta are rolul unui instrument al ficțiunii literare; prin asemenea procedee Platon nu face altceva decît să sublinieze că ideile, de tradiție socratică, pe care le expune îi aparțin. Anacronismul nu poate fi invocat ca argument pentru dovedirea inautenticității dialogului și nici ca un indiciu al caracterului său exclusiv parodistic și satiric; vezi Thurow, pp. 1 — 2.

⁶ In text se folosește termenul tehnic ἐπιμελέτης, care desemnează pe deținătorul unei funcții pur administrative, spre deosebire de cel al unei funcții guvernamentale sau politice, numit ἄρχων. Pentru cei doi termeni, v. Glotz, *La cite grecque*, Paris, 1928, p. 238 și urm. Comentatorii socotesc însă că aici Platon dă cuvîntului folosit un sens general; cf. Meridier, p. 83, n. 2.

⁷ Cu această frază sîntem introduși în a doua parte a conversației dintre Socrate și Menexenos care pregătește contactul cu miezul lucrării — dialogul funebru. Cîteva precizări despre momentul în care are loc dialogul: potrivit tradiției ateniene în fiecare an aveau loc, între zilele de 5 și 7 ale lunii pyanepsion (octombrie), ceremoniile funebre de îngropare a căzuților în război (Επιτάφια). Timp de două zile, rămășițele celor morți, închise în zece sicrie, cîte unul pentru fiecare trib, erau expuse în public. Un sicriu gol era expus simbolic pentru morții ale căror trupuri n-au mai fost găsite. În ziua de 7 a lunii amintite avea loc înmormîntarea în Cerameicos. Cu acest prilej un orator desemnat de Adunarea poporului la propunerea Sfatului pronunța un discurs funebru (ἐπιτάφιος λόγος) în amintirea celor căzuți, v. Meridier, pp. 52—53; Thurow, VIII și urm.

⁸ Om politic atenian, colaborator al lui Thrasybulos, contribuie la înlăturarea Celor 30 în 403 î.e.n. și apoi la reconcilierea și pacificarea cetății. Se pare că a colaborat, sub arhontatul lui Euclide, în 404 î.e.n. la reforma alfabetului. A compus, se spune, un discurs funebru; pe urmele lui Dionis din Halicarnas, unii cercetători moderni au văzut în *Menexenos* o satiră împotriva acestui discurs; cf. Meridier, p. 82, n. 2.

⁹ Personajul a fost identificat cu omul de stat atenian Dion, trimis împreună cu Conon, în 392 î.e.n., ca ambasador la perși; cf. Xen., *Helenicele*, IV, VIII, 13; Meridier, *loc.cit.*

¹⁰ Fraza introduce partea esențială a dialogului pregătit pentru discursul funebru: critica retoricii funebre. Enunțînd ironic principalele teme ale acestui gen de oratorie, Socrate — adică Platon — face să se nască în sufletul lui Menexenos — deci al cititorului — tensiunea psihologică prielnică receptării mesajului de idei din discurs. Pentru motivul „fericirea de a muri în război...”, cf. Tyrtaios, fr. 6/7, 1; *II.*, XII, 243; Callinos, 1,6—8; Thurow, p. 4, cu n. 1. Pentru motivul „lauda celui nevrednic”, cf. *II.*, IX, 318; Thurow, p. 6, cu η. 1.

¹¹ în text: γοητεύουσιν ἡμῶν τὰς ψυχὰς, termen pentru care cf. *Men.*, 80 a; *Grg.*, 484 a; *Phd.*, 81b; *Piu.*, III, 412 e; *Lg.*, X, 909 b, XI, 933 a. Ceva mai jos, se spune despre Socrate că e „fermecat” el însuși, κηλούμενος, cu un termen pentru care cf. *Ly.*, 206 b; *Prt.*, 315 b, 328 d; *Smp.*, 215 c; *Phdr.*, 259 a. Pentru cele două cuvinte, v. E. des Places, *Lexique*, I, p. 115 și 288. în întregimea lor, dialoguri aproximativ contemporane ca *Protagoras*, *Gorgias* și *Euthydemos* îi atacă necruțător pe retori. Despre forța persuasivă a discursului: *Ap.*, 17 a; *Prt.*, 328 d; *Grg.*, 483 e; *Smp.*, 198 b-c; *Sph.*, 234 c; *Phdr.*, 234 d. în unele dialoguri această forță e prezentată ca fiind pusă în slujba înșelăciunii sofistilor, ca un factor de abatere a cunoașterii de pe calea cea bună: *Euthd.*, 288 b; *Smp.*, 203 a, d; *Phd.*, 291 c, 303 c; *Phd.*, 81 b; *R.*, 381 e; *Phlb.*, 44 c; cf. Thurow, p. 6, cu n. 4.

¹² Situate în lumea subpămînteană, în vecinătatea Cîmpiilor Elysee (Ἠλύσια πεδία), Insulele Fericîților (μακάρων νήσοι) erau regiunea în care se adunau, după moarte, sufletele oamenilor de bine, pentru a se bucura de desfătărilor superioare ce le erau rezervate pentru veșnicie. După unele tradiții în aceste insule veneau numai sufletele cele mai desăvîrșite, acelea care, întrupîndu-se de trei ori, reveniseră după fiecare întrupare în Cîmpiile Elysee, cf. *Grg.*, 523 b și urm.; *R.*, VII, 540 b; *Pd.*, *Olimpicele*, II, 77 — 79; Hesiod, *Munci și zile*, v. 166 și urm. Ar mai fi existat o insulă a fericîților, Leuke, la gurile Dunării, cf. Ranke-Graves, *Griechische Mythologie*, I, Hamburg, 1955, 31 c, p. 106.

¹³ V. *supra* n. 11. în text: ἀεὶ σύ προσπαίζεις ... τοὺς ρήτορας. Pentru termenul προσπαίζειν, cu sensul „a-și bate joc”, cf. *Euthd.*, 278 b; 285 a;

Lg., X, 885 c. V. și *infra*, n. 26.

¹⁴ Cu vremea, discursurile funebre rostite cu prilejul Epitaphiilor la Atena ajunseseră la o anumită stereotipie. S-a vorbit de existența unui discurs funebru-model (cf. Thurow, p. VIII, cu n. 5). Discursurile de acest gen care s-au păstrat (Demostene, LX; Lysias, II; Hiperide, VI; Tucid., II, 35 — 46) vădesc în orice caz izbitoare similitudini de compoziție, ton, conținut și predilecția pentru un număr de motive devenite locuri comune. Un model al genului pare să fi fost discursul funebru datorat lui Gorgias, păstrat numai fragmentar la Maximos Planudes și despre care nu se știe dacă era un discurs real sau un exercițiu de școală (cf. Meridier, pp. 57—58, n. 10). Este cert că discursul funebru din *Menexenos* pune în valoare toate locurile comune din epitafe și urmează ostentativ schema compozițională devenită tradițională a genului. Aceasta impunea: în prima parte — un elogiu al morților și al înaintașilor, în a doua — o consolare asociată cu un bocet și cu îndemnuri pentru cei rămași în viață. Devenit gen literar, discursul funebru a cunoscut o bogată carieră în literatura greacă, fiind folosit pentru panegirice, encomii, în tragedie, în oratoria judiciară, în cuvântările politice cărora le-a furnizat motive retorice și modele de compoziție: cf. Thurow, p. IX, cu n. 4. Este foarte probabil ca retorii să fi dispus de discursuri funebre-tip care se cereau numai adaptate momentului rostirii. S-a afirmat de altfel că Lysias a compus la cererea lui Archinos sau a lui Dion, în 387, discursul funebru care ar fi vizat de critica din *Menexenos* (cf. Meridier, p. 82, n. 2). Cât privește discursul cuprins în acest dialog, el a fost, după mărturia lui Cicero, *Orator*, 44, atât de apreciat de atenieni încât era rostit în fiecare an în cinstea celor morți, devenind el însuși discursul funebru clasic prin excelență.

¹⁵ Cunoscutul om de stat atenian (cca 495 — 429).

¹⁶ Aspasia, fiica lui Axiochos din Milet, a doua soție a lui Pericle, asupra căruia se spune că ar fi exercitat o puternică influență și care i-a fost, în orice caz, o statornică colaboratoare. Femeie de o cultură vastă, dispunând de o judecată sigură în retorică și filosofie, Aspasia a fost, în societatea ateniană a vremii sale, o purtătoare a curentului înnoitor de idei venit din Ionia și care însuflețea cercul lui Pericle. Ca atare ea a fost deseori ironizată, dacă nu violent atacată, de comediografii vremii, purtători de cuvânt ai mentalității tradiționale, șocați de faptul că o femeie, mai mult

decît atîta, o străină de cetate îşi îngăduia să încurajeze doctrine novatoare şi să exercite influenţă politică. Afirmăţia că Aspasia ar fi învăţat retorica pe Pericle e o simplă anecdotă, care se încadrează în spiritul comic al scenei din dialog. La fel afirmaţia că ea ar fi fost profesoara lui Socrate. Pare sigur însă că acesta ar fi frecventat asiduu cercul ei; cf. Plutarh, *Pericle*, 24, unde se trimite chiar la acest loc din *Menexenos*; Xen., *Memorab.*, II, 6, 36; *Oeconomicus*. 3, 14; Lucian, *Imagines*, 17, *De saltatione*, 25; Athenaios, V, 219 c, e, 220 e; Hermesianax la Athenaios, XIII, 589 d, 599 a-b; Judeich s.u. *Aspasia*, *RE*, II, 2, 1896, col. 1718 — 1721.

¹⁷ Connos era un bătrîn citharist care predă copiilor atenieni muzica, cf. *Euthd.*, 272 c, 295 d. Unii cercetători au încercat să-l identifice pe Connos din *Menexenos* cu un alt muzician, Connas, ridiculizat în comedia atică, deşi acela e arătat ca flautist; cf. Aristofan, *Cavalerii*, 584. Oricum, sensul ironic al afirmaţiei că Aspasia şi Connos sînt profesorii lui Socrate este evident; cf. Meridier, pp. 78 — 79 cu bibliografie.

¹⁸ Alături de gimnastică, muzica deţinea un loc esenţial în educaţia copiilor la Atena; cf. Lg., II, 652 şi urm.; *R.*, 376 e.

¹⁹ Lampros a fost în realitate un celebru muzician din sec. V î.e.n. Este menţionat de Aristoxenos, *Frag.* 76 W (= Pseudo-Plutarh, *De musica*, 31) ca reprezentant important al stilului „vechi”. Se pare că el a fost de fapt profesorul lui Socrate; cf. C. Nepos, *Epaminonda*, II; v. U. Klein, *KP*, III, 1969, col. 473 (care ia însă în serios afirmaţia „critică” a lui Socrate).

²⁰ Antiphon, fiul lui Sophilos, din demul Rhamnous, născut prin 480 î.e.n., a fost în realitate unul dintre cei mai de seamă retori atenieni; este așezat pe primul loc în canonul alexandrin al oratorilor. A desfășurat o lungă activitate de logograf și profesor de retorică, a fost, se pare, profesorul lui Tucidide (cf. *Tucid.*, VIII, 68). Către sfîrșitul vieții intră în politică, contribuind la instaurarea regimului antidemocratic zis al celor patru sute. După restaurarea democrației este implicat într-un proces de înaltă trădare și executat în 411. Stilul său este simplu și antitetic, folosește numeroase cuvinte poetice și vădește o mare subtilitate în argumentație. Se păstrează de la el 3 discursuri judiciare și 3 tetralogii; i s-au atribuit și alte opere; v. H. Gartner, *KP*, I, 1964, col. 398 — 399. Nu se poate afirma cu certitudine că și Antiphon i-a fost profesor lui Socrate; ironia este însă

evidentă: înțeleptul declară că și cel care e format de maeștri mediocrii ar putea fi capabil să pronunțe un discurs bun pentru atenieni — în realitate însă maeștri sînt cei mai renumiți ai vremii și i-au fost chiar profesori.

²¹ Alt anacronism: Aspasia nu putea rosti un discurs în care să se refere la evenimente care au avut loc mult după moartea ei, cum ar fi pacea lui Antalcidas (387 î.e.n.), menționată ceva mai jos. Anacronismul subliniază caracterul de ficțiune literară al dialogului și nu poate fi un indiciu pentru dovedirea caracterului său apocrif. Dealtfel, Socrate însuși era mort în 387 î.e.n. și acest al treilea anacronism (pentru primul, v. *supra*, n. 5) subliniază faptul că Platon este cel care vorbește prin personajul de dialog Socrate; cf. Thurow, p. 2. Faptul de a atribui discursul Aspasiei a fost interpretat de unii comentatori ca un avertisment asupra caracterului său de parodie, asupra lipsei de seriozitate în cele afirmate într-însul; cf. Meridier, pp. 78 — 79. Este însă de remarcat, împreună cu alți comentatori, că în majoritatea cazurilor cînd ține un discurs, Socrate pretinde că îl reproduce pe al altuia (*Smp.*, 201 d; *Phdr.*, 244 a). Numai în *Apologie*, care are un caracter special, Socrate e înfățișat ca rostindu-și propria cuvîntare. Este vorba deci de o particularitate literară platonicească. Pe de altă parte, nici un loc din opera lui Platon nu indică ostilitatea sau disprețul lui Socrate față de Aspasia, al cărei cerc îl frecventase în tinerețe.

²² Este vorba de celebrul discurs funebru rostit de Pericle în anul 439 î.e.n. pentru cei căzuți în războiul cu samienii (*Tucid.*, II, 35—46). Unii comentatori au încercat să demonstreze că discursul din *Menexenos* este o parodie a celui atribuit de Tucidide lui Pericle, idee enunțată mai întîi, chiar în antichitate, de Dionis din Halicarnas. Este evident că între cele două discursuri se pot face numeroase apropieri, indicate expres în această frază de Socrate însuși. Discursul în întregime nu poate fi însă interpretat în acest fel; cf. Meridier, pp. 79 — 80. Am tradus prin „fragmente” termenul *περιλείμματα*, pare-se un *hapax*, prin care Thurow, p. 55, înțelege „toți topii și motivele retorice” comune celor două discursuri sau „părțile din discurs tratate nesatisfăcător de Tucidide” (cf. lat. *lima*), resturile necizelate din discursul lui Pericle. Thurow arată că termenul face parte probabil din limbajul comic.

²³ Altă ironie în spiritul comic al întregii scene.

²⁴ Subliniere a caracterului fictiv al Aspasiei; cf. *infra*, 249 e și n. 189.

²⁵ Menexenos repetă mereu „spune!”, în text εἰπέ, replică tipică pentru dialogurile între sclav și stăpîn în comedia atică. Folosind acest procedeu, Platon dă primei părți a dialogului aspectul unei scenete comice și face să sporească în cititor tensiunea așteptării discursului; cf. Thurow, pp. 3—5.

²⁶ în text: 'Αλλ' ἴσως μου καταγέλασει, αν σοι δόξω πρεσβύτης (ι)ν ἔτι παίζειν; Meridier, p. 86, traduce παίζειν prin „s'adonner au badinage” și, împreună cu alți comentatori, crede că termenul indică esența parodistică a discursului; acesta ar fi o glumă satirică, un παίγνιον („badinage”, o „plaisanterie”, cf. Meridier, p. 55). Thurow, p. 57, care consideră discursul o expunere serioasă a ideilor lui Platon, își explică folosirea lui παίζειν prin caracterul de παίγνιον, de joc al discursului în viziunea lui Platon, abundența de τέχναι ρητορικάί, de procedee retorice, impusă de caracterul de discurs funebru al cuvîntării lui Socrate ținut a se conforma regulilor genului nu impietează însă asupra fondului de idei al acestui παίγνιον. în forma a ceea ce el însuși consideră un joc Socrate-Platon expune un întreg program etic și politic. Credem că felul în care e folosit aici παίζειν impune interpretarea lui ca „a se juca” în sensul de „a se copilări”, ca în expresia analoagă din *Gorgias*, 485 b: ἐπειδάν δέ ἤδη πρεσβύτερος ὢν ἄνθρωπος ἔτι φιλοσοφη, καταγέλαστον, ὡ Σώκρατες, το χρήμα γίγνεται, καὶ ἐγωγε ομοιότατον πάσχω προς τους φιλοσοφοῦντας ὥσπερ προς τούς ψελλιζομένους και παίζοντας, όταν μεν γαρ παιδίον ἴδω, ὡ ἔτι προσήκει διαλέγεσθαι οὕτω, . . . χαίρω Callicles considera în locul citat filosofia ca pe o ocupație vrednică de interesul tineretului, nedemnă de un om matur. Vedem așadar în afirmația lui Socrate nu o indicație asupra caracterului de joc retoric al discursului, ci, dimpotrivă, un avertisment ironic asupra fondului filosofic al acestuia. E o replică adresată si aici, ca și în *Gorgias*, sofistilor de tipul lui Callicles. Traducînd verbul παίζειν prin „s'adonner au badinage”, Meridier se lasă influențat și de verbul προσπαίζειν, „a-și bate joc” de mai sus (235 c), cf. n. 13. Jocul de cuvinte nu ne apare mai puțin savuros în interpretarea noastră. Pentru sensurile lui παίζειν, v. E. des Places, *Lexique*, II, p. 398, unde lipsește o trimitere la *Menexenos*.

²⁷ Această frază încheie scena comică din dialog. Dansul, aici pomenit, nu este însă un simplu motiv comic. El constituia o parte importantă din pregătirea gimnastică a copiilor atenieni, alături de luptă; cf. Lg., 654 b și urm. și comentariile lui A. Dies din *Introducerea* la vol. I din ediția des Places, „Les Belles Lettres”, 1951, pp. LVI—LVII. După Xen., *Banchetul*, II, 19, Socrate practica dansul în fiecare dimineață ca un exercițiu gimnastic și a fost surprins o dată dansînd de Charmides; cf. Meridier, p. 86, n. 2.

²⁸ Începutul *ex abrupto* al discursului lui Socrate contrazice legile retoricii. La Tucid., II, 35, Pericle începe prin a sublinia importanța discursului funebru; cf. Arist., *Rhet.*, 1415 a și urm., despre prooimion; Thurow, p. 16.

²⁹ Adică toate actele solemne și rituale legate de ceremonia înmormîntării.

³⁰ Referirea la întemeierea legală a discursului e un loc comun în discursurile funebre; cf. Tucidide, II, 35, 1; 35, 3; 46, 1; Lys., II, 1; Demostene, LX, 1 și 2; v. Thurow, p. 12.

³¹ în text: λόγῳ, în opoziție cu ἐργῳ, „prin fapte” de mai sus; antitezele, procedeu retoric de bază, abundă în discursul din *Menexenos*, Antiteza λόγος—ἐργον, Mx., 236 d—e, 244 a (cf. Tucid., 11,35,1; 40,1; 40,2; 41,2; 46,1; Lys., II, 5; 19), φύσις—νόμος (natură—lege), Mx., 239 a; 245 d (cf. Lys., 11,61), κατὰ γῆν — κατὰ θάλατταν (pe uscat — pe mare), Mx., 241 a —c; Tucid., II, 41,4; 39,3; Lys., II, 2; 29), ὁ λίγοι — πολλοί (puțini—mulți), Mx., 241 b (cf. Lys., II, 24; 37; 41; 56). Asupra acestei chestiuni, v. Thurow, p. 33, cu n. 6; Meridier, pp. 69—70, n. 1.

³² Exigența frumuseții discursului și a echivalenței dintre cuvîntul vorbitorului și măreția faptelor laudate este enunțată și ea, adesea, în prooimion, de autorii de epitafe: în *Menexenos* apare de mai multe ori, ca o *captatio beneuolentiae* (237 a; 339 c; 239 c; cf. Demostene, LX, 10).

³³ În text μνήμη, vocabulă caracteristică pentru discursurile funebre; cf. Mx., 239 c; 211 a; 243 c; 244 a; 246 a—b; 249 a; Demostene, LX, 6; 9; 12; Hiperide, VI, 4; 6; 8; 30; 34; Lys., II, 3; Tucid., II, 36, J, v. Thurow, p. 15, n. 1.

³⁴ în text: κόσμος, „onoare, podoabă, glorie”. Exprimată și prin verbul κοσμεῖν, „a onora, a glorifica, a cinsti”, folosit pentru a indica activitatea oratorului care rostește discursul funebru, noțiunea de cinstire a amintirii morților apare adesea în epitafe: *Mx.*, 237 c; 239 c; 246 a; 248 c; *Tucid.*, II, 42,2; 46,1; *Demostene*. LX, 13, v. Thurow, p. 15, n. 1.

³⁵ în cuvîntările funebre se repetă expresiile care indică nuanțat caracterul lor de elogi, aici ἐπαινέιν, „a lăuda”, pentru care cf. *Mx.*, 243 d; 246 a; 247 e; *Demostene*, LX, 3; 12; 13; 33; *Hiperide*, VI, 15, 30, 33, 34; *Lys.*, II, 66, v. Thurow, pp. 14, n. 6.

³⁶ în text: μιμεῖσθαι τὴν τῶνδε ἀρετὴν παρακελευόμενος. Cuvîntul ἀρετή, „virtute”, tradus de noi și cu „vrednicie”, este foarte frecvent în discursurile funebre (cf. *Mx.*, 239 a—b, d; 240 d; 241 c; 243 a, c, d; 246 e; 247 a; 249 b; *Tucid.*, II, 35,1; 36,1; 37,1; 40,4 etc.; *Lys.*, II, 1 — 2; 6; 10; 20 etc.; *Demostene*, LX, 1; 2; 3; 12 etc.; *Hiperide*, VI, 3; 8; 9 etc.). Potrivit lui Aristotel, discursul de laudă trebuie să așeze în centrul său mărirea virtuții (*Rhet.*, 1367 b 28), v. Thurow, p. 18, cu n. 5. în discursurile funebre păstrate apar foarte frecvent și alți termeni din vocabularul eticii, desemnînd calitățile celor morți. Thurow, p. 18, n. 6, prezintă o interesantă statistică din care reiese, în raport cu frecvența termenilor respectivi, preferința autorilor pentru o calitate sau alta, se conturează idealul lor moral. în *Menexenos* prevalează termenul general ἀρετή, alături de care întîlnim σωφροσύνη (243 a). Statistica lexicală reflectă astfel unitatea concepției morale care inspiră mesajul discursului, o puternică stilizare în exprimarea ei, năzuința spre esențializare și o sobrietate în formulare care ni se par tot atîtea argumente împotriva celor ce văd în acest discurs o parodie. între termenii care apar la alți autori amintim: ἀνδρεία, „bărbăție, vitejie” (*Tucidide*, *Demostene*, *Hiperide*), ἀνδραγαθία, „curaj” (*Tucidide*, *Hiperide*), φρόνησις, „înțelepciune” (*Demostene*, *Hiperide*), δικαιοσύνη, „dreptate” (*Tucidide*, *Demostene*, *Lysias*, *Hiperide*), φιλοτιμία, „ambiiie nobilă” (*Demostene*).

³⁷ în text: παραμυθούμενος. în scurta *dispositio* de aici, oratorul anunță, extrem de precis, diviziunile discursului său. Ele sînt cele tradiționale în epitafe: 1. elogiul morților (ἐπαινος τῶν τετελευκότων) și 2. exhortația adresată celor vii (παραίνεσις τῶν ζώντων) cu subîmpărțirile ei — îndemnul către tineri (παρακείμεσις) și mîngîierea (παραμυθία)

bătrânilor; cf. Hiperide, VI, 3. Tucid., II, 36, 4 așează *dispositio* după scurta evocare a faptelor strămoșilor; Lysias și Demostene renunță la ea, înlocuind-o prin *protheseis* pentru fiecare diviziune a discursului, cf. Thurow, pp. 16 —17.

³⁸ în text: ἄνδρες ἀγαθοί, „oameni buni, oameni de bine, bărbați vrednici”. Așa sînt numiți întotdeauna în epitafe cei morți (cf. Tucid., II, 35,1; Lys., II, 3; 5; 8 etc.; Demostene, LX, 1; 2; 34; Hiperide, VI, 1; 8 etc.). Întîlnim și pe ἀγαθοί singur (*Mx.*, 242 e; ἀριστοι, 243 c; 246 c; Demostene, LX, 16). Alteori se folosește emfatic τοιοῦτοι (Tucid., II, 42,2; Lys., II, 10, 44 etc.; Demostene, LX, 25, 32, 35) ca în *Mx.* 242 d. Numai la Demostene, LX, 7 se află formula καλοκάγαθοι, v. Thurow, p. 12.

³⁹ întrebări retorice cu rol de *captatio benevolentiae*, făcînd trecerea de la *prooimion* la discursul propriu-zis. Pentru alte modalități ale acestei tranziții v. Thurow, p. 20.

⁴⁰ în text: κατὰ φύσιν, cf. Demostene, LX, 5, unde însă a urma firea ca principiu ordonator al discursului înseamnă a prezenta evenimentele cronologic. Sensul afirmației din *Menexenos* este mult mai profund. A urma firea înseamnă aici a explica de ce și cum au ajuns să fie ἄνδρες ἀγαθοί, strămoșii. În felul acesta și urmașii vor învăța cum să devină ei înșiși astfel de oameni. Platon arată astfel că scopul principal al discursului este edificarea morală și, totodată, cum se va vedea mai departe, relevă ascultătorilor predispozițiile naturale pozitive, din punct de vedere etic, ale atenienilor. Elogiul strămoșilor devine un instrument pentru educarea contemporanilor. Este surprinzător că mulți comentatori care au adoptat teoria „parodistică” despre discursul din *Menexenos*, au trecut cu vederea acest aspect, acum temeinic analizat. de Thurow, pp. 17, 42 și urm.

⁴¹ în text: ἐγκωμιάζωμεν. Am tradus ἐγκωμιάζειν prin „a slăvi” pentru a marca diferența de grad între acțiunea de elogiare indicată de el și cea exprimată prin ἐπαινεῖν, cf. *Prt.*, 346 b: ἐπαινεσαι καὶ ἐγκωμιάσαι; *Ti.*, 21 a: τὴν θεόν . . . ὑμνούντας ἐγκωμιάζειν; v. d. as. *Hiperide*, VI,7; 15; 33; 34. Ca și în alte discursuri funebre, caracterul de laudă al cuvîntării este indicat de la bun început (cf. Lys., II, 1; 2; Demostene, LX, 1; Hiperide, VI, 3; Tucid., II, 35, 1), v. Thurow, pp. 14 și 16.

⁴² în text: ευγένεια. Elogiul nobileții înnăscute a ateniienilor este făcut de Platon mai amănunțit și mai explicit decât de alți autori; pentru obligativitatea de a o lăuda cf. Arist., *Rhet.*, 1309 b 18: ἡ δ' ευγένεια ἐντιμότης προγόνων ἐστίν; Thurow, p. 21.

⁴³ în text: τροφή, „hrană” și „creștere”, — termenul e folosit în ambele sensuri aici de Platon.

⁴⁴ în text: παιδεία, cf. Demostene, LX, 16; Hiperide, VI, 8 — 9.

⁴⁵ în text este vorba de τῶν ἐργῶν πραξις, „înfăptuirea faptelor”, în această nouă *dispositio* referitoare la elogiul strămoșilor și al celor morți regăsim cele trei diviziuni tradiționale ale encomiului: γένος, παιδεία și ἔργα — cf. Demostene, LX, 3; Thurow, p. 21. Meridier, p. 59, vede în respectarea atât de strictă a schemei tradiționale în *Menexenos* un act ostentativ menit a pune în lumină caracterul satiric, de parodie al discursului.

⁴⁶ în text se folosește cuvântul poetic ἐπηλυσ, cf. Eschil, *Perșii*, 243; Hdt., I, 78.

⁴⁷ Cf. Hdt., VII, 161: μοῦνοι δ' εόντες οὐ μετανάσται; Xen., *Memorab.*, 3, 5, 12; Demostene, LX, 4; Lys., II, 17 ; Hiperide, VI, 7 ; Thurow, p. 22, n. I și 2.

⁴⁸ în text: αὐτόχθονες. Elogiul autohtoniei ateniienilor este o temă comună tuturor discursurilor funebre, cf. Lys., II, 17, 43; Demostene, LX, 4; Hiperide, VI, 7, și d. as. *Criti.*, 109 d; Aristofan, *Viespile*, V, 1076; Hdt., VII, 161; Euripide, *Medeea*, 825 și urm.; *Ion*, 267 etc. V. Thurow, pp. 22 și 137; Meridier, pp. 57 și 88, n. 1.

⁴⁹ Cf. Demostene, 60, 4.

⁵⁰ Cf. Lys., II, 17 ; Demostene, LX, 5 ; Isoc., IV, 25 ; Licurg, *împotriva lui Leocrate*, 21, 47, 85. în *Ti.*, 23 d, se face aluzie la legenda nașterii lui Erichonios din Gaia și Hefaistos, întemeindu-se pe aceasta afirmația că Atena e mai veche decât Egiptul; cf. d. as. R., 470 d. în legătură cu acest motiv retoric, v. Meridier, p. 57; Thurow, pp. 22 și 137.

⁵¹ Cf. Demostene, LX, 5 care îl imită pe Platon. Spre deosebire de alți autori Platon nu apelează, după motivul autohtoniei, la acela al continuității locuirii Atice; cf. Tucid., 11,36,1; Isoc., IV, 24; Xen., *Memorab.*, 3, 5, 12; Demostene, LX, 4; v. Thurow, p. 22.

⁵² Invocarea tuturor oamenilor în elogiul este un motiv frecvent în epitafe: Lys., II, 1; 2; 3; 4; 10; 16 etc.; Demostene, LX, 4; 5; 17; 23; Hiperide, VI, 29 și în *Mx.*, 239 a-b; 240 a; 243 d; cf. Thurow, p. 26, n. 6.

⁵³ în text: μαρτυρεῖ. Invocarea în sprijinul afirmațiilor a unor mărturii, τεκμήρια, σημεία, μάρτυρες, este alt loc comun retoric; cf. Tucid., II, 39,2; 41,2; 41,4; 42,1; Lys., II, 28; Demostene, LX, 5; Hiperide, VI, 1; 2 și în *Mx.*, 237 e; 238 a; 244 b; 246 c, v. Thurow, p. 20.

⁵⁴ Aluzie la legenda potrivit căreia Atena și Poseidon s-au certat pentru stăpânirea Atice. înfigându-și tridentul în pământul Acropolei ateniene, Poseidon a făcut să țîșnească pe dată un izvor de apă. Ceva mai târziu, în vremea regelui Cecrops, Atena și-a îngăduit să facă să apară lângă izvor un măslin, cel dintîi cunoscut pe solul Atice. Furios, Poseidon a provocat-o la duel. Zeus a înlocuit lupta printr-o judecată a zeilor. Martor a fost Cecrops. Cu o majoritate de un vot, zeii au atribuit Atena zeiței cu același nume întrucît a reieșit că ea făcuse un dar mai frumos decît Poseidon oamenilor. Scena disputei dintre Atena și Poseidon era figurată pe un fronton al Partenonului, cf. Hdt., VIII, 55; Xen., *Memorab.*, 3, 5, 10. în *Criti.*, 109 b, Platon respinge legenda pe motiv că zeii, ființe desăvîrșite, nu se pot certa între ei; se afirmă că împărțirea pământului între zei a fost făcută pașnic. Pe baza contradicției între cele două texte platonice, unii comentatori au conchis că locul din *Menexenos* e o dovadă de caracterul parodic al scrierii, cf. Meridier, pp. 57 și 64—65. Argumentul nu este concludent. Așa cum arată Thurow, p. 138, trebuie să ținem seama de caracterul diferit al celor două dialoguri: *Menexenos* este o operă de vulgarizare și discursul cuprins în el, respectînd legea genului retoric, implică folosirea unor locuri comune ca legenda certei dintre Atena și Poseidon, pe cînd *Critias* este o lucrare filosofică, unde superstițiile și legendele populare nu au ce căuta. Dealtfel, sensul legendei nu este combătut nici în *Critias*, unde se face, în alți termeni, elogiul aceluiași pământ atenian. Tema excelenței acestui pământ apare și în *Ti.*, 24 c.

⁵⁵ Pentru această „definiție a omului”, cf. *Ti.*, 42 a: ζῶων το θεοσεβέστατον; 41c—d: δίκη καὶ ὑμῖν (*sc. τοις θεοῖς*), ἐπ'εσθαι; *Lg.*, X, 902 b: θεοσεβέστατον... πάντων ζῶων ἄνθρωπος; *Prt.*, 322 a; v. Thurow, p. 138.

⁵⁶ Pentru vechimea Atenei, cf. *Ti.*, 23 d. Potrivit legendei, Demeter ar fi dăruit lui Triptolemos, fiul lui Celeos, la Eleusis, primul bob de grâu și l-ar fi învățat agricultura; cf. Ranke-Graves, *Griechische Mythologie*, I, 24, pp. 77 — 80.

⁵⁷ Pentru comparația între femeie și pământ, v. *Lg.*, 740 a; *Plt.*, 274 a.

⁵⁸ *In Criti.*, 110 e și urm., fertilitatea solului atic este înfățișată ca ieșită cu totul din comun atât sub raportul cantității cât și al calității roadelor; se specifică însă că producția a scăzut în epoca autorului sub raport cantitativ. În vremea lui Platon producția de grâu a Aticei nu permitea exportul, acesta fiind chiar interzis. Afirmatia din *Menexenos* nu poate fi invocată ca argument în favoarea teoriei „parodistice”; ea se referă la trecutul îndepărtat, în concordanță cu *Criti.*, *loc. cit.* Prezentarea Atenei ca αἰτίος ἄγαθων, „izvor de lucruri bune, de binefaceri” este un motiv retoric frecvent în epitafe (Tucid., II, 40, 4; Lys., 11,70; Demostene, LX, 5; Hiperide, VI, S; 9, 14; cf. *infra*, 244 b—d și urm., Thurow, p. 23, cu n. 5).

⁵⁹ Autorul are în vedere folosirea uleiului de măsline pentru ungerea luptătorilor și celor care fac exerciții gimnastice. Introducerea măslinului în Atica era atribuită, cum am văzut mai sus, n. 54, zeiței Atena, în realitate măslinul este de origine libiana, ceea ce concordă cu mitul originii libiene a zeiței. La Atena, chiar în secolul al II-lea e.n., se arăta pe Acropolă vizitatorilor măslinul făcut să răsară de Atena; cf. Ranke- Graves, *Griechische Mythologie*, I, p. 52, n. 4.

⁶⁰ Este vorba de zeii olimpieni ale căror nume nu puteau fi pomenite într-un discurs funebru, ἵσμεν γάρ, tradus de noi prin „le știm dealtfel” sau „le știm desigur”, a fost considerat de Wilamowitz, urmat de Meridier în ediția să, o interpolare ce falsifică sensul frazei; Wilamowitz traduce expresia prin „căci le știm”. Rolul zeilor în „educarea” atenienilor este expus în *Timaios* și *Critias* : primii conducători și educatori ai atenienilor au fost Atena și Hefaistos (*Ti.*, 23 d—24 e; *Criti.*, 109 c și urm.), cf. Thurow, pp. 138-139.

⁶¹ Cf. R., 414 e 1 și nota precedentă. De remarcat că de la origine armele atenienilor sînt destinate, în viziunea lui Platon, apărării țării, nu cuceririlor.

⁶² Elogiul constituției ateniene este, și el, un loc comun în discursurile funebre; cf. Tucid., II, 37—41; Lys., II, 18—19; Demostene, LX, 25-26.

⁶³ Compararea formei de guvernământ, πολιτεία, cu o hrană, τροφή, este o particularitate a lui Platon, prea puțin luată în seamă de comentatori. Așa cum se va vedea mai departe, Platon pune accentul pe funcția educativă a constituției ateniene, vorbește despre forma de guvernământ a Atenei mai curînd ca de un ideal ce reclamă efortul moral al omului decît ca de o realizare excelentă, așa cum se întîmplă în cazul celorlalți autori de epitafe; cf. Tucid., II, 37,2; Lys., II, 18; Hiperide, VI, 25, v. Thurow, pp. 24 și 56 — 57.

⁶⁴ în text: ἀγαθοί. înțelesul frazei este că bunele însușiri ale cetățenilor atenieni se datorează în mare măsură formei de guvernământ create de înaintași, ei sînt cu adevărat buni în măsura în care nu se abat de la normele vechii constituții ateniene. Nu reiese din text că în contemporaneitate aceste norme sînt puse integral în practică, așa cum afirmă Platon despre Atena timpurilor mitice în *Ti.*, 23 e și urm.; *Criti.*, 110 b și urm. sau despre Atena războaielor cu perșii în *Lg*698 b. Idealizînd constituția Atenei, Platon nu o face în raport cu alte cetăți (cf. Tucid., II, 37 și urm.. — în raport cu Sparta), ci proiectînd idealul în trecut, v. Thurow, pp. 56 — 58, 142 — 143. Este de asemenea de remarcat faptul că Platon nu leagă strict pe ἀγαθοί, „buni, vrednici”, de ἡμεῖς, „noi” sau de πάντες, „toți”. Formularea rămîne oarecum nedeterminată; ea vorbește despre existența premisei necesare pentru afirmarea oamenilor ca ἀγαθοί, nu despre realitatea absolută a acestei afirmări, cf. Thurow, pp. 57 — 58 și p. 26.

⁶⁵ In text: ἀριστοκρατία, tradus de Robin prin „le gouvernement des meilleurs”, de Meridier prin „le gouvernement de l'elite”. Prezența cuvîntului aici nu este cerută în chip necesar de context; se bănuiește o interpolare, v. Thurow, p. 123, n. 1.

⁶⁶ Rezerva formulată de Platon denotă caracterul serios al discursului din *Menexenos*.

⁶⁷ în text: μετ' εὐδοξίας πλήθους ἀριστοκρατία. Definind astfel forma de guvernământ a Atenei, Platon se distanțează net de ceilalți autori de discursuri funebre care fac îndeobște elogiul *democrației* (δημοκρατία) ateniene; cf. Tucid., II, 37,1; Lys., II, 18 și 61; Demostene, LX, 26. Totodată el evită în acest fel contradicțiile lui Tucidide care, deși e conștient de caracterul relativ al democrației ateniene (cf. Tucid., II, 65, 9)

îl face pe Pericle să ascundă acest lucru în discursul său (II, 37, 1), v. Thurow, pp. 24 — 25. Originalitatea vederilor asupra formei de guvernământ a Atenei din discursul lui Socrate denotă caracterul său de autentică expunere a doctrinei platonice.

⁶⁸ În text: βασιλῆς. Platon se referă fie la arhonte cu funcții mai ales religioase care purta acest titlu, fie la totalitatea arhonților, cf. Meridier, p. 90, n. 1.

⁶⁹ în sensul că poporul este deținătorul autorității supreme în stat.

⁷⁰ Cf. Tucid., II, 37, 1. Meridier, p. 65, crede că expresia τοῖς ἀείδοξασιν ἀρίστοις εἶναι tradusă de noi prin „celor care se vădesc a fi cei mai vrednici” are un sens ironic: nu cei ce *sînt* vrednici, ci aceia care *par* astfel primesc magistraturile. Interpretarea suprasolicită textul. Amintim că verbul δοκεῖν, „a părea, a socoti potrivit” era larg folosit și în decretele oficiale, de stat, cf. formula ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ, „adunarea poporului și sfatul au hotărît”; am putea vedea aici o aluzie la această formulă.

⁷¹ Cf. Thurow, pp. 131-132.

⁷² În text: αἰτία δέ ἡμῖν τῆς πολιτείας ταύτης ἢ ἐξ ἴσου γένεσις. ἐξ ἴσου, „deopotrivă”, arată aici, după cum se vede din context, nu numai egalitatea juridică, dată de nașterea ca oameni liberi a cetățenilor atenieni, ci și consangvinitatea lor, omogenitatea de neam.

⁷³ În text: παντοδαποί; cf. Lg., 708 d; R., 381 c, 567 e. Aici este vorba de unitatea de origine a locuitorilor care în *Legile*, loc. cit., apare drept o premisă favorabilă pentru fondarea cetății ideale; cf. Thurow, p. 134.

⁷⁴ În text: ἀνῶμαλοι, „inegali, lipsiți de omogenitate”, cf. Lg., 773 b, unde se recomandă căsătoria între persoane de asemenea condiție și temperament încît cetatea să nu devină o πόλις ἀνῶματος, ci bogăția să fie repartizată omogen.

⁷⁶ Formele de guvernământ sînt ἀνῶμαλοι πολιτεῖαι, v. nota precedentă. Jocul de cuvinte nu este singurul argument al raționamentului, cum crede Meridier, p. 69, n. 4. Ideea că la baza regimului politic atenian stă comunitatea de origine a locuitorilor Atenei este o idee centrală a elogiului, ce se încadrează armonios în doctrina platoniciană în genere, cf. *Ti.*, 58 a.

⁷⁶ Cf. *Lg.*, 712 e și urm.; Thurow, p. 135.

⁷⁷ Ideea că frăția întemeiază unitatea cetății se regăsește în *R.*, 463 a —c, cf. Thurow, p. 135. Ideea că e de preferat ca locuitorii cetății ideale să aibă o origine comună, în *Lg.*, 708 d.

⁷⁸ în text: *ἰσογονία*, după Friedlander, II, p. 331, un termen forjat de Platon; cf. Thurow, p. 133, n. 3.

⁷⁹ In text: *ἡ ἰσογονία ἡμᾶς ἡ κατὰ φύσιν ἰσονομίαν ἀναγκάζει ζητεῖν κατὰ νόμον*. Pasajul, deosebit de important, ne relevă că, potrivit lui Platon, egalitatea în fața legilor este obiectul unei perpetue aspirații, nu o realitate de fapt în viața politică ateniană. În al doilea rând afirmația de mai sus arată că natura, generatoare a omogenității ateniilor, oferă doar premisele pentru ca aceștia să-și dezvolte virtutea, *ἀρετή*, în ordinea legilor, a acțiunii omenești conștiente. În sfârșit celebra egalitate „democratică” ateniană nu poate exista decât într-un cadru legal, ea nu poate fi concepută în afară de *νόμος*, „lege”. Pasajul se recomandă ca un concentrat de platonism etic și politic, cf. Thurow, pp. 140-143.

⁸⁰ In text: *ὑπείκειν ἀλλήλοις ... ἀρετῆς δόξῃ καὶ φρονήσεως*. Egalitatea promovată de Platon nu este una aritmetică, ei una geometrică, după propria-i definiție; cf. *Lg.*, 757 b—e (d.as. 737 c și 744 c) și *Grg.*, 508 a: echitatea cere să se dea oamenilor care se disting prin virtute și educație cinstiri mai mari decât celorlalți (*Lg.*, *loc. cit.*), v. Thurow, p. 141.

⁸¹ în text: *ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ*, cf. *Grg.*, 452 d, unde sofistul susține că puterea de a convinge a retoricii dă oamenilor libertatea și-i face totodată stăpâni ai concetățenilor lor. Este evident contrastul dintre această idee și cele susținute pînă aici de Socrate, deci de Platon. Pentru acesta din urmă, libertatea deplină la care sînt hărăziți prin natura lor ateniienii, uniți prin comunitatea și omogenitatea lor înăscută, se realizează în cadrul legal al formei lor de guvernămînt, ce presupune rolul conducător al oamenilor distinși, cu reputația virtuții și a înțelepciunii.

⁸² Spre deosebire de *Tucid.*, II, 37; 40; 42, Platon nu stăruie asupra vieții private și a felului în care s-a manifestat în acest domeniu vrednicia celor morți.

⁸³ După ce a elogiât *γένος* și *παιδεία* ateniilor, oratorul trece acum, potrivit planului anunțat în *dispositio* (237 b) la înfățișarea faptelor lor, *ἔργα*. Prezentarea acestor fapte e precedată aici de o *prothesis* în care se

enunță ideea fundamentală din elogiul: atenienii au luptat întotdeauna pentru libertatea (ελευθερία) Greciei, fie împotriva barbarilor, fie împotriva altor eleni. Tipic pentru Platon este faptul că el prezintă în această lumină și evenimentele din epoca mitică. Ideea e subliniată insistent în tot cursul discursului (239 d; 240 e; 241 c—e; 242 a, b, c, d; 243 a, c; 244 d-e; 245 b—e). Ea dictează și selecția faptelor evocate: Platon nu-și propune să facă o expunere istorică, ci să ilustreze, prin *exemplu* luate din istorie o ideologie, făcând operă de propagandă și, mai ales, de educație. Discursul este foarte ordonat: două noi *protheseis* vor precede înfățișarea evenimentelor din războaiele cu perșii (239 d) și a celor inter-grecești (241 e—242 a). Evocarea fiecărui eveniment, mai pe larg sau mai pe scurt, va fi urmată de o apreciere asupra lui, de o *morală* care-i pune în evidență semnificația și valoarea educativă. Ideea că atenienii sînt protagoniștii libertății Greciei apare și în alte discursuri funebre; cf. Tucid., II, 40, 5; Lys., II, 25; 41; 47; 68; Demostene, LX, 18; 23-24; Hiperide, VI, 4-5. Nicăieri însă ea nu deține locul central pe care i-l rezervă Platon, încît ni se pare greșită încercarea de a vedea și aici o simplă parodiare a epitafelor, cum face Meridier, p. 58, v. *contra* Thurow, p. 27 și urm.

⁸⁴ *Captatio benevolentiae*, cf. Lys., II, 1.

⁸⁵ Eumolpos era fiul lui Poseidon și al fiicei lui Boreas, Chione. După o serie de peripeții dramatice Eumolpos ajunge în Tracia, unde complotează împotriva regelui Tegyrrios și este nevoit să se refugieze la Eleusis. Căindu-se pentru greșelile lui, el devine preot al misterelor Demetrei și Persephonei. A inițiat în misterele eleusine pe Heracles și l-a învățat să cînte din liră. Iertat în cele din urmă de Tegyrrios, ajunge succesorul lui pe tronul Traciei. Cînd între Atena și Eleusis izbucnește un război, Eumolpos pornește cu o mare oștire tracă în ajutorul eleusinilor. În numele lui Poseidon, pretinde tronul Aticeii. Regele Erechteus, consultînd oracolul, primește porunca de a-și sacrifica fiica, pe Otionia, jertfind-o zeiței Atena, în vederea obținerii victoriei în luptă. Odată cu Otionia se jertfesc, prin sinucidere, surorile ei Pandora și Protogonia. Atenienii înfrîng pe Eumolpos, care este ucis de Erechteus. Dar Poseidon însuși sau Zeus, la rugămintea lui, se răzbună ucigîndu-l pe Erechteus. După victorie, devine rege al Atenei Ion, cel care condusesese armata ateniană. Fiul lui Eumolpos, Keryx, ajunge preot al misterelor în Eleusis. Eleusinii se supun atenienilor,

păstrându-și însă controlul asupra misterelor. Fiicele lui Erechtheus au făcut obiectul unui cult la Atena, cf. Ranke-Graves, *Griechische Mythologie*, I, 47, pp. 149 — 151. Aluzia la legenda lui Eumolpos este un motiv retoric frecvent, cf. Xen., *Memorab.*, 3, 5, 10; Tucid., II, 15,1; Isoc., IV, 68; Demostene, LX, 8.

⁸⁶ Platon se referă la lupta atenienilor împotriva Amazoanelor. Legenda este transmisă în mai multe versiuni. Pricina invaziei Amazoanelor în Atica a fost răpirea reginei lor, Antiope, de către Teseu, care o ia de soție. După unele tradiții. Amazoanele, conduse de sora reginei răpite, Oreithya, au venit asupra Atenei după ce s-au aliat cu sciții, au trecut Bosforul cimerian și apoi Dunărea, au străbătut Tracia, Tesalia și Beoția. După alte tradiții, au venit în Tracia prin Frigia. Victoria lui Teseu asupra "Amazoanelor s-ar fi produs în luna boedromion (septembrie-octombrie); în amintirea evenimentului, atenienii serbau așa- numitele Boedromii. La Atena exista și un sanctuar al Amazoanelor, Amazoneion, cf. Ranke-Graves, *Griechische Mythologie*, I, 100, pp. 320-323; Plu., *Teseu*, XXVI-XXVII; Hdt., IX, 27; Xen., *Memorab.*, 3, 5, 10; Lys., II, 4—6; Demostene, LX, 8; Isoc., IV, 68-70.

⁸⁷ *Praeteritio* de aici lasă să se presupună alte fapte de glorie săvârșite de atenieni, probabil din vremea lui Teseu. *Exempla* din epitafe erau probabil canonizate în vremea când scria Platon; cf. Xen., *Memorab.*, 3, 5, 10; Hdt., IX, 27; v. Thurow, p. 30, n. 2.

⁸⁸ Aluzie la expediția celor șapte împotriva Tebei, cetatea întemeiată de Cadmos. Expediția a fost provocată de refuzul lui Eteocle, fiul lui Oedip și al Iocastei, de a împărți domnia cu fratele său, Polinice, așa cum se înțeleseseră. Polinice face apel la Adrast, regele argeenilor și socrul său care-i vine în sprijin cu o mare oștire. Cei șapte conducători ai armatei au fost Polinice, Adrast, Tideu, Capaneu, Hippomedon, Amphiaraios și Parthenopaios. După ce, într-un duel, Eteocle și Polinice se ucid unul pe celălalt, comanda trupelor tebane revine lui Creon. Bătălia era pierdută de argeeni, dar Creon refuză să le îngăduie să-și ridice morții. Adrast cheamă atunci în ajutor pe Teseu, regele Atenei. Acesta cucerește Teba și dă pe morți rudelor lor. După Philochoros, citat de Plu., *Teseu*, XXIX, Teseu nu i-a înfrânt în război pe tebani, ci i-a convins pe cale pașnică să îngăduie ridicarea morților; aceasta ar fi prima înțelegere din istorie pentru ridicarea celor morți; cf. Ranke- Graves, *Griechische Mythologie*, II, 106, pp. 13 —

18. Aluzia la intervenția lui Teseu este un loc comun retoric; cf. Hdt., IX, 27; Lys., II, 7—10; Demostene, LX, 8; Isoc., IV, 54-55.

⁸⁹ După moartea lui Heracles, Alcmena mama sa, i-a luat cu sine în Tiryns pe unii dintre copiii eroului. Alții au rămas în Teba și Trachis. Euristeu, regele Micenei argeene, decide să-i izgonească pe Heraclizi din Grecia, de teamă că, ajungând la maturitate, îl vor răzbuna pe tatăl lor. Trimite deci o solie la Keyx, regele din Trachis, cerându-i să-i predea lui pe copii. Neputând să-i ajute, împotriva lui Euristeu, Keyx îi lasă pe Heraclizi să părăsească orașul. Dintre toate cetățile grecești numai Atena are curajul să-i primească și să-i ocrotească pe copiii eroului. Atenienii ajung astfel la război cu Euristeu, pe care-l înfrâng. Este primul război al Atenei cu peloponezienii; cf. Ranke-Graves, *Griechische Mythologie*, II, 146 a—c, pp. 198—199. Episodul găzduirii și ocrotirii Heraclizilor nu era numai un loc comun retoric (cf. Hdt., LX, 27; Lys., II, 11 — 16; Xen., *Memorab.*, 3, 5, 10; Demostene, LX, 8; Isoc., IV, 56—60); AristRhet., II, 22, 1396 a, arată că aluzia la el este de rigoare în orice elogiu al Atenei, v. și Meridier, p. 57.

⁹⁰ Aluzie la Eschil, *Cei șapte contra Tebei*; Euripide, *Rugătoarele* și *Heraclizii*.

⁹¹ Dimpotrivă, Tucid., II, 41, 4 și Isoc., IX, 8 — 11 fac o critică a poeziei, incapabilă să cînte virtutea atenienilor. Este locul să arătăm că în discursul funebru atribuit lui Pericle de Tucidide nu se vorbește deloc de faptele din epoca mitică a Atenei; Lysias prezintă pe larg cele trei evenimente pe care le întâlnim și la Platon (lupta cu Amazoanele, intervenția lui Teseu în conflictul cu Teba, episodul Heraclizilor), Demostene se referă la aceleași evenimente mitice ca și Platon, iar Hiperide trece peste tot ce nu ține de istoria contemporană lui, cf. Thurow, p. 29.

⁹² Am tradus prin „în uitare”, ἐν ἀμνηστία. Unii editori preferă lecțiunea ἐν μνηστείᾳ ἐστίν, care înseamnă „este cerută în căsătorie”; expresia se folosește pentru a arăta că o femeie e liberă, se poate căsători și, susțin editorii amintiți, printre care Meridier, p. 91, n. 1, în cazul de față vrea să indice că subiectul despre care e vorba e virgin, n-a fost tratat de nici un scriitor. Este de remarcat că Platon trece aici cu vederea remarcabile realizări ale literaturii elene dedicate războiului cu persii:

Fenicienele lui Phrynichos, *Perșii* lui Eschil, odele în care Pindar slăvește Atena pentru rolul ei în războaiele medice, elegiile lui Simonide în cinstea victoriilor de la Marathon, Salamina și Plateea. Cercetătorii care văd în discursul din *Menexenos* o parodie invocă și această „minciună grosolană” în sprijinul teoriei lor, cf. Meridier, p. 64. Cei care-i combat, ca Thurow, p. 30, se întreabă dacă nu cumva afirmația i ni Platon nu ascunde o judecată critică negativă asupra acestor opere literare. Lys., II, 3 și Isoc., IV, 82 (cf. IX, 8 — 11) dezvoltă o critică a poeziei, incapabilă să cuprindă toate evenimentele în toată măreția lor, iar Demostene, LX, 9, ne oferă, despre aceleași războaie cu perșii, o afirmație similară cu aceea a lui Platon. Afirmația ține deci de un obicei retoric și țintește să arate că poezia, oricât de izbutită, nu se poate ridica la înălțimea virtuții eroilor elogiați, cu atât mai mult cu cât acum e vorba de eroi istorici, nu mitici.

⁹³ Fraza servește drept *prothesis* pentru partea din discurs consacrată războaielor cu perșii, cf. nota 83. Ea include o apreciere generală asupra semnificației acestor războaie: apărarea de către atenieni a libertății elenilor din Europa; cf. Lys., II, 21; Hiperide, 6, 35.

⁹⁴ Cyrus cel Mare (557—529 î.e.n.), întemeietorul Imperiului persan. De neam ahemenid, se răscoală împotriva regelui med Astyages, cucerește capitala acestuia, Ecbatana (553/52 î.e.n.), îl face prizonier pe rege și creează un stat persan destinat a deveni o mare putere a lumii pentru mai multe secole. Cyrus a cucerit Lydia, unde stăpânea Cresus (546 î.e.n.), apoi Ionia cu cetățile grecești, Babilonul (539 î.e.n.), dar a murit în timpul unor lupte cu părții și massageții, înainte de, a fi anexat Imperiului său și Egiptul. Despre eliberarea perșilor și cuceririle lui Cyrus în Asia, cf. Hdt., I, 127; 75-83, 162-191.}

⁹⁵ Cambise (529—521 î.e.n.), fiul și succesorul lui Cyrus cel Mare, cucerește Egiptul și Libia, cf. Hdt., III, 1—13.

⁹⁶ Darius (521—486 î.e.n.), fiul lui Histaspe, rege pers, succesorul lui Cambise. Domnia lui marchează apogeul puterii persane. Darius a consolidat frontierele Imperiului persan pe Caucaz, Indus, a definitivat cucerirea Egiptului, reușește să cucerească Tracia și încearcă fără succes să-și întindă stăpânirea la nord de Dunăre; cf. Hdt., III—IV.

⁹⁷ Platon se referă la un episod din timpul răscoalei din Ionia (599—594 î.e.n.), conduse de Milet, împotriva stăpânirii persane. La cererea

răsculaților Atena trimite în sprijinul lor 20 de triere; Eretria adaugă alte 5 corăbii. În vara lui 498 î.e.n., atenienii și eretrienii de pe aceste corăbii — cca 2000 oameni — participă la atacarea și incendierea orașului Sardes. Perșii sînt nevoiți să ridice asediul Miletului, dar zdrobesc trupele atacatorilor la Efes. Rămășițele corpului expediționar revin în Europa; cf. Hdt., V, 99—103; Glotz, *Histoire grecque*, II, Paris, 1938, p. 23. Meridier, p. 60, vede în calificarea de „pretext” dată de Platon incidentului de la Sardes, pentru a explica ofensiva lui Darius împotriva atenienilor, un exemplu de deformare a adevărului istoric în discursul din *Menexenos*.

⁹⁸ Herodot, VI, 95, 1 nu dă o cifră precisă; Cornelius Nepos, *Miltiade*, 4, vorbește de numai 210.000 oameni; Glotz, *Histoire grecque*, II, p. 33, crede că armata persană nu depășea 50.000 de oameni; Bengtson, *Griechische Geschichte*, Munchen, 1969, p. 157, o evaluează la 20.000. Numărul folosit de Platon este stereotip, are semnificația „multă oaste”; cf. Lys., II, 21; Hdt., VII, 20; 60-99 etc., v. Thurow, p. 70.

⁹⁹ Herodot, VI, 95, 2, vorbește de 600 corăbii, cifră acceptată și de cercetătorii moderni, cf. Thurow, p. 70.

¹⁰⁰ Expediția perșilor era condusă de Datis și Artaphernes. Ea a avut loc în primăvara lui 490 î.e.n. După ce cuceresc Naxos, perșii pătrund în Eubeea, distrug Carystos și apoi cuceresc, prin luptă, Eretria. Atenienii trimiseseră eretrienilor un corp de sprijin de 4000 cleruhi din Chalcis, dar constatînd "lamentabilele disensiuni interne din oraș le ordonă să se retragă; cf. Hdt., VI, 94—101; Glotz, *op. cit.*, II, pp. 33 — 34. Episodul invaziei lui Datis în Eubeea este povestit și în *Lg.*, 698 c—d, unde stratagema mai jos relatată este prezentată ca un lucru nesigur. Totuși, ni se pare greșită, prin exagerare, afirmația lui Meridier, care citează pe Wendland: „l'anecdote ... est rapportée dans les *Lois* avec un sourire, comme un racontar au moins suspect" (p. 65). Este adevărat că Herodot nu pomenește nimic despre lanțul de perși care au străbătut Eubeea; el dă însă detalii despre această operație care ar fi fost aplicată în Chios, Tenedos, Lesbos; cf. Herodot, VI, 31. A. Dies, în *Introducerea* sa la ediția *Legilor*, „Les Belles Lettres”, 1951, pp. XXVII—XXIX, constată concordanța de fond dintre descrierea episodului eretrian în *Legile* și *Menexenos*.

¹⁰¹ La Herodot, VI, 101, 2 se indică o durată de 7 zile.

¹⁰² în realitate, la Marathon au luptat alături de atenieni o mie de plateeni; cf. Hdt., VI, 108 și urm.; Glotz, *op. cit.*, II, p. 35. Dar nici în *Lg.*, 698 d, Platon nu pomeneste nimic despre prezența plateenilor, astfel încât omisiunea nu constituie o dovadă puternică de caracterul parodic al discursului, cum crede Meridier, p. 64. Dealtfel, chiar Herodot nu insistă asupra rolului plateenilor în luptă, aceștia sînt pomeniți de el numai o dată, atenienii de 7 ori, v. Thurow, pp. 69—70.

¹⁰³ Cf. *Lg.*, 698 e, unde Platon sugerează două explicații pentru întârzierea lacedemonienilor: 1. războiul cu mesenienii (cf. *Lg.*, 692 d—e) și 2. respectul pentru prevederea religioasă de a nu porni în campanie înainte de a avea lună plină, explicație dată și de Herodot, VI, 106.

¹⁰⁴ Bătălia de la Marathon (13 septembrie 490) a intrat în legendă; oricît de mult ar fi exagerat atenienii importanța ei, nu-i mai puțin adevărat că această bătălie a marcat intrarea Atenei în rîndul marilor cetăți ale lumii antice, consacîndu-i forța militară; Glotz, *Histoire grecque*, II, p. 40. Pentru calificativele de ἡγεμόνες, „conducători” și διδάσκαλοι, „învățători” ai celorlalți greci date atenienilor, cf. Tucidide, II, 41, 1.

¹⁰⁵ în text: παν πλήθος καὶ πας πλούτος ἀρετὴ ὑπείκει. Pentru opoziția πλήθος — ἀρετή, „mulțime” — „virtute”, cf. Hdt., VII, 104; Tucid.. III, 56, 5; Lys., II, 23; 33; 40; Andocide, I, 107; Isoc., IV, 91; VI, 60; Hiperide, VI, 19; Thurow, p. 33.

¹⁰⁶ Cf. Lys., II, 60; Demostene, LX, 23.

¹⁰⁷ Bătălia de la Salamina, pe mare și pe uscat, a pus capăt ofensivei perșilor lui Xerxes, care ajunseseră să ocupe Atena (septembrie 480 î.e.n.). Din cele 378 vase grecești care au luat parte la această luptă, numai 180 erau ateniene, v. Glotz, *op. cit.*, II, pp. 71 — 82.

¹⁰⁸ Bătălia navală de la Artemision, în dreptul coastei de nord a Eubeei, a avut loc simultan cu cea de la Termopile (începutul lui septembrie 480 î.e.n.). Din cele 271 vase grecești care au luat parte la bătălie, 147 erau ateniene, restul aparținînd Corintului, Megarei, Spartei, Egeinei etc. Bătălia de la Artemision nu a reprezentat un succes net al armatei grecești. Ea a fost anterioară victoriei decisive de la Salamina. Faptul că Platon o pomeneste după aceasta din urmă ne arată că

perspectiva lui nu este cea a istoricului, cronologică; potrivit scopului educativ al discursului faptele sînt citate pentru valoarea lor exemplară și formativă, pentru efectele lor morale. în acest sens bătăliile de la Artemision și Salamina au arătat grecilor că pot învinge pe perși și pe mare, susține Platon, completînd învățămintele bătăliei de la Marathon. Din același motiv, Platon nu acordă Salaminei și Artemisionului locul important pe care-l dețin la Lys., II, 27 — 43; Herodot, VIII, 56 și urm. *In Legile*, 707 c—d, victoria de la Salamina, legată de bătălia de la Artemision, nu este depreciată, așa cum crede Meridier, p. 65. Situîndu-le în altă perspectivă, Platon arată că ele nu au aceeași importanță ea luptele de la Marathon și Plateea; el vorbește aici despre inferioritatea morală a marinarilor față de hopliții ce luptă pe uscat, fără posibilitatea de a se retrage; v. Thurow, p. 33, Glotz, *op. cit.*, II, pp. 69-71.

¹⁰⁹ Consecvent planului său, Platon dezvoltă, după povestirea fiecărui eveniment semnificația sa educativă. La alți autori, Lysias de pildă, orînduirea faptelor e cronologică.

¹¹⁰ Lupta de la Plateea (august 479 î.e.n.) a marcat definitivă eliberare a Greciei de perși. Armata persană, condusă de Mardonios număra 125 000 de oameni, cea greacă, 40 000 dintre care numai 8000 atenieni. Comandantul armatei grecești era spartanul Pausanias. Cifrele privind numărul luptătorilor sînt date diferit de izvoare, în orice caz disproporția la care face aluzie Platon este reală, cf. Glotz, *op. cit.*, pp. 82 — 92. Pentru aprecierea luptei de Platon, cf. *Lg.*, 707 c.

¹¹¹ Eurymedonul este un rîu din Pamphylia (azi Kopru-Su) în parte navigabil. La gurile lui, Cimon, fiul lui Miltiade, a învins (în 468 sau 465 î.e.n.) flota persană, apoi, debarcîndu-și infanteria învinge armata venită în ajutorul echipajului acesteia. Cimon capturează în continuare escadra feniciană care urma să întărească forțele perșilor; cf. Tucidide, I, 100; Glotz, *op. cit.*, II, p. 129.

¹¹² Este vorba probabil de victoria ateniană din bătălia navală de la Salamina Ciprului (450 î.e.n.), „ultimul succes al grecilor împotriva barbarilor în secolul al V-lea”, — Glotz, *op. cit.*, II, p. 158; cf. Tucid., I, 112.

¹¹³ în anul 459 î.e.n. flota greacă din Cipru, condusă de Charitimides, vine în ajutorul Egiptului răsculat împotriva perșilor sub conducerea

libianului Inaros. După victorii asupra perșilor pe Nil și ocuparea parțială a Memphisului, atenienii sînt nevoiți să se retragă. În 456 î.e.n. o nouă intervenție persană care durează pînă în 454 î.e.n., desfășurată sub comanda lui Megabyzes, readuce Egiptul la ascultare și provoacă flotei și trupelor ateniene o mare înfrîngere. Platon trece sub tăcere ceea ce s-a numit „dezastrul din Egipt”, eveniment funest din istoria Atenei, cu consecințe grave; cf. Glotz, *op. cit.*, II, pp. 148 —149 și 154 —155. Unii comentatori văd în această omisiune o dovadă a caracterului parodic al discursului din *Menexenos*, cf. Meridier, p. 59; Tucid., I, 104, 109-110.

¹¹⁴ Cf. Lys., II, 56. Pentru motivul retoric „lipsa de frică a grecilor”, cf. Tucid., II, 37, 1, 40, 4, 42, 4; Lys., II, 12, 15, 23, 25 etc.; Hiperide, VI, 5; *Mx.*, 245 b, 241 b-c, 248 b; v. Thurow, p. 34, cu n. 2.

¹¹⁵ Această evaluare a războaielor cu perșii constituie prima parte din *prothesis* la prezentarea războaielor inter-elenice (241 c — 242 a).

Este locul să arătăm că în discursurile funebre războaiele cu perșii nu sînt întotdeauna evocate separat de războaiele inter-grecești; cf. Tucid., XI, 36, 4; Lys., II, 20, 48; Demostene, LX, 10 și nrm. Platon este singurul autor care dezvoltă în două pasaje strict deosebite povestirea faptelor de vitejie ale atenienilor în cele două categorii de lupte, dînd fiecareia un alt sens: pentru libertatea întregii Grecii față de primejdia persană, barbară, au fost duse unele, pentru libertatea cetăților grecești una față de alta — celelalte, v. Thurow, p. 31.

¹¹⁶ În text se folosesc termenii ζήλος, „invidie” și φθόνος, „ură”. Aceeași motivare a atacurilor contra Atenei la Lys., II, 48; cf. Isoc., IV, 104; Thurow, p. 38. Folosind expresia της πόλεως τιμωμένης, „Cetatea dobîndind loc de cinste”, Platon evită să atingă problema luptei Atenei pentru hegemonie asupra celorlalte cetăți grecești, adevăratul motiv al conflictelor inter-elenice, după încheierea războaielor cu perșii. Alți autori de epitafe sînt mai expliciți asupra acestui punct; cf. Tucid., II, 36, 2, 41, 3; Lys., II, 47, 55, 57; Hiperide, VI, 10, 13, 15. La Lysias, hegemonia ateniană este consecința firească și justificată a războaielor cu perșii, v. Thurow, pp. 38 și 43.

¹¹⁷ Ideea că Atena luptă împotriva celorlalți eleni numai de nevoie, împotriva voinței ei, este insistent repetată în discurs; cf. 242 c—e, 243 a-b, 244. b, 245 b-e.

Lupta de la Tanagra (iulie 457 î.e.n.) a fost, după Tucidide, o victorie a lacedemonienilor (I, 108). Chiar dacă astfel stau lucrurile, Platon nu poate fi învinuit de deformare a adevărului (cf. Meridier, p. 63, cu n. 2), deoarece îndată după sângeroasa înfruntare, lacedemonienii, epuizați, nu fructifică eventualul succes. Episodul se încadrează în conflictul dintre Atena și Sparta pentru hegemonie. Lacedemonienii, susținători ai oligarhilor tebani, încercau să provoace un conflict între beoțienii aflați în sfera de influență a acestora și atenieni. Atenienii apar la Platon drept susținători ai libertății beoțienilor deoarece, împotriva Spartei, ei încurajau acum principiul autonomiei cetăților acestora față de Teba, — cf. Glotz, *op. cit.*, II, pp. 150-151.

¹¹⁹ în lupta de la Oinophyta (septembrie 457) atenienii înfrâng pe beoțienii aliați cu lacedemonienii și readuc în cetățile eliberate pe partizanii autonomiei, exilați de aceștia. între ei se aflau mulți oligarhi, dar s-au instaurat în multe cetăți și regimuri democratice, — cf. Glotz, *op. cit.*, II, pp. 152 — 153. După Tucid., I, 108, victoria de la Oinophyta s-a produs la 62 de zile după Tanagra, în vreme ce Platon o situează „în a treia zi”. Unii comentatori văd și aici o exagerare parodică, patriotardă a discursului, cf. Meridier, p. 63. în realitate Platon nu contrazice pe Tucidide. Se poate susține că la 62 de zile după Tanagra, pătrunzând din nou în Beoția, atenienii au învins la Oinophyta, într-a treia zi de la plecarea în expediție, — cf. Thurow, pp. 107—108.

¹²⁰ în mormîntul comun din Cerameicos.

¹²¹ *Σφαγία* sau mai corect *Σφαγίαι* se numesc trei insule situate lângă coasta de vest a Messeniei. Cea mai importantă dintre ele e numită Sphacteria, cf. Burchener, *RE*, II, 3, 1929, col. 1679—1680. Aici, atenienii dobîndesc în august 425 î.e.n. victoria asupra lacedemonienilor, la care face aluzie Platon. Episodul a fost dramatic. Un grup de 420 de lacedemonieni, asediați fără speranță de scăpare, au rezistat vreme de mai bine de două luni atenienilor. Nevoiți să se predea — rămăseseră numai 292, dintre care 120 cetățeni spartani — prinșii au fost ținuți ca ostateci pînă ce Sparta avea să încheie cu Atena pacea în condițiile cerute de atenieni, — cf. Tucidide, IV, 39—41. Și aici, unii comentatori au văzut o exagerare intenționată în sens parodic a realității, — cf. Meridier, p. 61; pentru evenimente, v. Glotz, *op. cit.*, II, pp. 643-646.

¹²² în text: *πρὸς μὲν το ἁμόφυλον*; pentru ideea că grecii sînt prin natură înrudiți, iar barbarii străini și dușmani, — cf. *R.*, 471 a.

¹²³ Cf. *R.*, 471 a. Unii comentatori arată că în mentalitatea antichității prinșii de război, ca proprietate a învingătorului, pot fi chiar uciși. Invocînd mărturia lui Tucidide, I, 30, 1; III, 66, 2 și alte exemple, Thurow, p. 108, susține acest punct de vedere în lumina căruia gestul atenienilor la Sphacteria reprezintă într-adevăr un act de generozitate.

¹²⁴ în realitate, pacea lui Nicias (421 î.e.n.), care pune capăt celui de al doilea război peloponeziac, foarte fragilă, era mai curînd expresia epuizării combatanților. în aparență, Atena își asigura hegemonia în lumea greacă, dar beneficiile ei reale erau foarte reduse. Pacea care a urmat a fost caracterizată drept „une paix fourree”, — Glotz, *op. cit.*, II, pp. 654-658.

¹²⁵ Al treilea război, în viziunea lui Platon, cuprinde expediția din Sicilia în cadrul a ceea ce s-a numit „războiul indirect” și apoi conflictele care au dus la căderea imperiului atenian.

¹²⁶ Leontinoi, cetate în estul Siciliei, lîngă golful Cataniei. Amenințată de tendințele dominatoare ale Siracuzei, susținută de aliații ei dorieni, încheie, ca și Region și alte orașe siciliene, un tratat cu Atena în 433 î.e.n. în virtutea acestui tratat, Atena întreprinde prima expediție din Sicilia (septembrie 427 î.e.n.). Dar sicilienii înșiși renunță la luptă și congresul de la Gela (424 î.e.n.) consfințește prin formula „Sicilia sicilienilor”, în fapt, dominația Siracuzei în insulă. în 422 î.e.n., Siracuză izgonește pe democrați din Leontinoi, consolidîndu-și stăpînirea. Atenienii încearcă să intervină fără succes. în sfîrșit, cînd în 416 î.e.n. și Segeste, altă cetate siciliană aliată Atenei, este amenințată de siracuzani și face apel la ei, atenienii întreprind marea expediție din Sicilia (415—413 î.e.n.) soldată cu un eșec; cf. Glotz, *op. cit.*, II, pp. 640-641, 683-705; H. P. Drogemuller, *KP*, 3, 1969, col. 570-572.

¹²⁷ Dezastrul din Sicilia are explicații mult mai complexe, printre care amintim episodul acuzării și rechemării lui Alcibiade, unul dintre conducătorii expediției și fuga lui la Sparta. în august 414 î.e.n. lacedemonienii reintră direct în luptă cu atenienii, Corintul trimite ajutoare Siracuzei și în cele din urmă flota ateniană suferă o distrugere aproape totală, cf. Glotz, *loc. cit.* în Sicilia, atenienii au înregistrat totuși cîteva victorii, anulate desigur de dezastrul final. Felul în care Platon sugerează

greșelile comise în timpul războiului, lauda dușmanilor, ne împiedică să vedem aici o grosolană denaturare a adevărului, cum cred unii comentatori, cf. Meridier, p. 61.

¹²⁸ Aluzie la campania navală din Helespont (411—410 î.e.n.), în cadrul căreia, la Cynossema și Abydos, atenienii înfrâng flota peloponeziană, redobândind supremația pe mare, cf. Glotz, *Histoire grecque*, II, pp. 733-735.

¹²⁹ La Cyzicos (martie 410 î.e.n.), sub conducerea lui Alcibiade, atenienii capturează printr-o abilă manevră flotele peloponeziană și siracuzană, v. Glotz, *Histoire grecque*, II, pp. 735—736.

¹³⁰ în vara anului 412 î.e.n. Sparta încheie un tratat cu perșii, îndreptat împotriva Atenei, cf. Glotz, *op. cit.*, II, p. 712.

¹³¹ Platon evocă aici situația disperată a atenianului Conon, blocat cu flota sa la Mytilene, în anul 406 î.e.n. de amiralul spartan Callicratidas. După ce pierde 30 de corăbii în lupta dată chiar în port, Conon primește în sprijin alte 150 nave, nu 60 cum afirmă Platon; ele se ciocnesc în luptă cu peloponezienii lui Callicratidas în zona insulelor Arginuse, câștigând o strălucită victorie, cf. Glotz, *op. cit.*, II, pp. 745 — 748.

¹³² în cursul bătăliei din insulele Arginuse, 2000 de atenieni mor înecați, fără ca trupurile lor să poată fi scoase din mare. în octombrie 406 î.e.n. șase generali sînt condamnați la moarte acuzați de a nu fi făcut tot posibilul spre a-și îndeplini această îndoită datorie față de camarazii de luptă naufragiați și față de legea religioasă care impunea recuperarea cadavrelor. Sensul afirmației din discurs este că morții rămași în mare sînt în chip simbolic și ei înmormîntați în Cerameicos, v. Glotz, *op. cit.*, II, pp. 748 — 751 și *supra*, n. 7.

¹³³ în realitate, după victoria din Arginuse a urmat (405 î.e.n.) marea înfrîngere a Atenei în lupta de la Aigos-Potamos. Lysandros asediază apoi Atena care capitulează. La 22 aprilie 404 Lysandros intră în Pireu, după ce Atena semnase tratatul prin care se obliga să-și distrugă zidurile, să predea flota și să-i recheme pe partizanii lacedemonienilor din exil. Cetatea supraviețuiește dar supusă Spartei, cf. Glotz, *op. cit.*, II, pp. 751—758.

¹³⁴ Numai în perspectiva deschisă de această frază se poate explica omisiunea înfrîngerii Atenei din discursul lui Socrate, care i-a făcut pe unii

comentatori să vadă și aici o dovadă de intenționată falsificare a adevărului, în acord cu spiritul parodic al lucrării, cf. Meridier, p. 61. Înfrângerea atenienilor nu înseamnă o înfrângere a elenilor, care alcătuiesc o mare familie; victoria Spartei e numai un episod din luptele interne ale lumii elenice. Este de remarcat, cu Thurow, p. 58, că spre deosebire de Lysias, II, 65, care folosește pentru caracterizarea situației eufemismul δυστυχία, „nenorocirea”, Platon, mai critic, nu ezită să vorbească despre διαφορά, „vrajba” dintre eleni.

¹³⁵ Dintre atenieni. Este vorba de războiul civil (404—403 î.e.n.) care a dus la doborârea regimului oligarhic al Celor treizeci.

¹³⁶ În timpul luptelor civile care au dus la înlăturarea regimului Celor treizeci și la restaurarea democrației în Atena (404—403 î.e.n.), adepții democrației, conduși de Thrasybulos se întăriseră în Pireu, iar partizanii oligarhiei se refugiaseră la Eleusis. Atena propriu-zisă se găsea în ianuarie 403 î.e.n. în mâinile Celor zece, oligarhi moderați. Reconcilierea s-a făcut cu ajutorul spartanului Pausanias; cf. Glotz, *op. cit.*, III, Paris, 1941, pp. 56 — 61.

¹³⁷ În text este vorba de ή τω οντι συγγένεια care duce la φιλία βέβαιος καί ομόφυλος. Lysias, II, 63 vorbește de ομόνοια, „înțelegere”, nu de φιλία, „prietenie”. Pentru întemeierea acesteia pe συγγένεια, „înrudire”, cf. *Ep.*, VIII, 353 a; Thurow, pp. 109—110.

¹³⁸ Adică pe zeii infernali.

¹³⁹ În text: δυστυχία, cf. *Lys.*, II, 65.

¹⁴⁰ În alt spirit, Lysias, II, 61, vorbește despre dreptatea celor care au luptat pentru democrație. Apelul la împăcare și glorificarea reconcilierii generale arată, după Thurow, p. 109, încă o dată cât de odioase îi erau lui Platon luptele și violențele politice, cf. *Cri.*, 51 c; *Ep.*, VII, 327 d, 331 b-d, 333 d, 350 c-d.

¹⁴¹ În realitate Atena era, cum s-a văzut, incapabilă să ducă o acțiune politică și militară independentă.

¹⁴² Cf. *Tucid.*, III, 64, 3; *Lys.*, II, 58.

¹⁴³ *Prothesis* la pasajul referitor la evenimentele de istorie contemporană.

¹⁴⁴ Inițiativa alcătuirii unei coaliții anti-spartane aparține Tebei, care încheie un tratat cu Atena (395 î.e.n.). Eliberarea Beoției de sub spartani e rezultatul bătăliei de la Haliartos, unde atenienii nu au participat decât cu un mic contingent și unde Lysandros își găsește moartea, în iarna anilor 395—394 î.e.n. coaliția anti-spartană se lărgeste prin aderarea Argosului și a Corintului, urmate de Locrida, Eubeea, Acarnania etc., cf. Glotz, *op. cit.*, III, pp. 78—83.

¹⁴⁵ Apropierea Atenei de perși s-a făcut prin intermediul lui Conon, refugiat, după Aigos-Potamos, în Cipru, la Evagoras, care se supusese Marelui Rege și a ajuns comandant al flotei persane. Sparta nu putea susține dublul efort de a domina Grecia și de a lupta în numele elenismului împotriva Persiei. Prin Conon, perșii furnizează Atenei subsidii care îi permit refacerea zidurilor și a înzestrării militare pentru a o opune Spartei, cf. Glotz, *op. cit.*, III, pp. 86 — 87.

¹⁴⁶ Cf. Lys., II, 12; Isoc., IV, 53.

¹⁴⁷ După bătălia de la Cnidos (394 î.e.n.) în care Conon distruge flota spartană a lui Peisandros, o serie întreagă de cetăți se eliberează de hegemonia Lacedemonei, instaurând totodată regimuri democratice. Atena își redobândește insulele Lemnos, Imbros și Skyros și-și restabilește autoritatea la Delos, v. Glotz, *op. cit.*, III, pp. 88 — 89.

¹⁴⁸ După pacea lui Antalcidas (387 î.e.n.) între Sparta și Persia lui Artaxerxes, hegemonia Spartei se restabilește în lumea greacă.

¹⁴⁹ Aluzie la campaniile lui Conon, aflat în refugiu în Cipru, în slujba regelui persan, v. *supra*, n. 145.

¹⁵⁰ Construcția zidurilor se termină în anii 392—391 î.e.n.

¹⁵¹ Platon prezintă și comportarea Atenei în războiul corintian în aceeași perspectivă a luptei pentru libertatea Greciei, împotriva voinței sale, sub presiunea ambițiilor, a invidiei și urii altor cetăți elenice. În realitate, pacea lui Antalcidas a fost precedată și favorizată de politica nu lipsită de duritate a Atenei pentru refacerea imperiului său maritim, cf. Glotz, *Histoire grecque*, XII, pp. 94—97.

¹⁵² Urmăm interpretarea lui Meridier, p. 98, n. 3. Manuscrisele cuprind lecțiunea Παρίων care a părut îndoielnică multor editori. Se pare că este totuși vorba de eforturile desfășurate de Conon, în anii 394—393

î.e.n. pentru a-i alunga din Ciclade pe lacedemonieni. În această epocă Pasinos a cucerit Parosul, cf. Isoc., *Aegineticus*, 18.

¹⁵³ Este vorba de regele Persiei, Artaxerxes al II-lea Mnemon (404—358 î.e.n.).

¹⁵⁴ Este vorba de orașele grecești de pe coasta Asiei Mici.

¹⁵⁵ În 392 î.e.n. Antalcidas este trimis de spartani să negocieze un tratat cu Tiribazos, satrapul din Sardes, avertizându-l asupra primejdiei restaurării puterii maritime a Atenei. Informați de aceste demersuri, atenienii trimit o ambasadă condusă de Conon, pentru a contracara la Sardes manevrele spartane. Teba și Argosul îi imită. Are loc un adevărat congres în care atenienii resping categoric propunerea perșilor de a li se ceda autoritatea asupra grecilor din Asia Mică, ofertă acceptată de spartani. Tratatul eșuează, Tiribazos arestează pe Conon, dar Artaxerxes se opune la încheierea unei păci cu spartanii. Prin pacea lui Antalcidas din 387 î.e.n., acceptată și de Atena, cetățile grecești din Asia sunt cedate Marelui Rege, cf. Glotz, *op. cit.*, III, pp. 89—90, 97-101.

¹⁵⁶ În pofida afirmației lui Platon, Atena se pare că a fost prima cetate care a semnat pacea lui Antalcidas. Teba încearcă să presteze jurământul în numele tuturor beoțienilor, dar Agesilaos, foarte aspru, răspunde delegaților tebani că vor fi excluși din tratat dacă nu acordă autonomie cetăților beoțiene. Corintul încearcă fără succes să mențină uniunea sa cu Argosul, cf. Glotz, *op. cit.*, III, p. 101.

¹⁵⁷ Platon leagă din nou de originea „pură” a atenienilor un întreg program politic centrat pe două idei: libertatea cetății și libertatea lumii elenice. Dacă și aici el deformează realitatea istorică — atenienii erau la fel de amestecați ca orice altă cetate greacă, cf. Tucidide, I, 2 urm. — nu-i mai puțin adevărat că afirmația sa întemeiază numai teoretic o direcție politică generală, enunță o exigență și explică faptele reale numai în măsura în care ele sunt bune. Originea pură a atenienilor nu-i invocată drept argument pentru hegemonie, ci drept temelie al unei obligații de solidaritate cu ceilalți eleni.

¹⁵⁸ Pelops era frigian; Cadmos, întemeietorul Tebei, fenician; Danaos, întemeietorul Argosului și Aigyptos, coborau din neamul regilor egipteni.

¹⁵⁹ în text: μιξοβάρβαροι, „semibarbari, greci corciți cu barbari sau barbari grecizați”, cf. Euripide, *Fenicienele*, 138; Xen., *Helenicele*, IX, 1, 15.

¹⁶⁰ In text: καθαρὸν το μῖσος ἐντέτηκε τῇ πόλει της αλλότριας φύσεως, un trimetru iambic, cf. Sofocle, *Electra*, 1311; Meridier, p. 71.

¹⁶¹ Atena rămîne, după Platon, izolată pentru că e credincioasă naturii ei, obligației de a fi solidară cu restul lumii elenice. Izolarea este un rău, idealul rămînînd acela de unitate panelenică. Dimpotrivă, Tucidide, II, 36 și urm. exaltă superba izolare a Atenei în autarhia ei; v. și Thurow, pp. 58 — 59.

¹⁶² In text: αἰσχρὸν καὶ ἀνόσιον ἔργον. Comunitatea elenică este un lucru sacru; οσιος, ruperea ei, o impietate.

¹⁶³ Aluzie la faptul că, după pacea lui Antalcidas, Atena și-a păstrat insulele Lemnos, Imbros și Scyros. Este de remarcat că Platon nu se referă decît foarte discret la legătura zeilor cu evenimentele istorice, cf. dimpotrivă Lys., II, 7 — 10.

¹⁶⁴ Cuvintele închise în paranteze drepte sînt considerate de Hermann, o interpolare.

¹⁶⁵ Episodul la care face aluzie Platon nu e ușor de identificat. S-a propus o apropiere de Xen., *Helenicele*, VI, 5, 51 — 52, unde se vorbește despre o luptă de cavalerie în care atenianul Iphicrates are de întâmpinat dificultăți din pricina terenului.

¹⁶⁶ Lechaion este portul Corintului. în 393 î.e.n. partizanii Spartei au fost fie masacrați, fie exilați din Corint de argeeni. în timp ce atenienii fi beoțienii veneau în sprijinul argeenilor, exilații se refugiază la Sicyone, la lacedemonianul Praxitas, pe care-l introduc în timpul nopții în Lechaion. A doua zi acesta respinge atacul atenienilor și al aliaților lor, — Xen., *Helenicele*, IV, 4, 7 și urm.; cf. Meridier, p. 99, n. 1.

¹⁶⁷ Hiperbola de aici ca și aceea care urmează sînt locuri comune retorice, eu rol de *captatio benevolentiae*. Ele marchează trecerea de la elogiul la exhortația finală. Intențiile ironice pe care le bănuiește Meridier, p. 70, n. 5 (faptele cele mai frumoase ar fi rămas nepovestite — de ce?) nu pot fi dovedite, cf. Lys., II, 2; 54; Isoc., IV, 186.

¹⁶⁸ In text: παρακελεύομαι. Aici începe παρακέλευσις, „îndemnul” adresat celor vii. Este locul să arătăm că discursul funebru implica, în ultima lui

parte, fie o plîngere, θρήνος, urmată de consolare, παραμυθία, fie un îndemn, παρακέλευσις adresat celor vii, urmat de consolare. Forma cea mai răspîndită este cea dintîi (Lys., II, 70 — 74; Demostene, LX, 32 — 37). Îndemnuri edificatoare moral sînt însă prezente întotdeauna chiar și în plîngeri. Platon le acordă locul central și adoptă formula indemn-consolare, în acord cu sensul educativ al discursului, cf. Thurow, p. 45.

¹⁶⁹ Prosopopeea morților, care urmează, reprezintă o inovație platonicească în tehnica discursului funebru, cf. Thurow, p. 46. Ea ne amintește de celebra prosopopee a legilor din Cri., 50 a — 54 d.

¹⁷⁰ Cf. Tucid., III, 59, 1; Grg., 507 e.

¹⁷¹ în text regăsim motivul platonicească μετ' ἀρετῆς ἀσκεῖν, cf. R., 407 a.

¹⁷² Pasajul a fost tradus de Cicero, *De officiis*, I, 19: *Scientia, quae est remota a justitia, calliditas potius quam sapientia est appellanda*. Despre virtute ca un tot, cf. *Prt.*, 329 c și urm.

¹⁷³ Ideea că cei vii pot și trebuie să-i depășească pe cei morți în vrednicie este specifică discursului din *Menexenos*. În general, autorii de epitafe prezintă virtutea celor dispăruți ca de neatins, cf. Tucid., II, 45, I; Thurow, pp. 48 și 55.

¹⁷⁴ în text: εὐδαιμονία. Εὐδαιμονία, „fericirea” morților este un motiv comun discursurilor funebre, cf. Tucid., II, 43, 4; 44, 1; Lys., II, 79; Demostene, LX, 32; 33; Hiperide, VI, 25; 33; 42; cf. d. as. Pindar, *Olimpianice*, VIII, 77 80; Arist., *Eth. Nic.*, 1100 a 18 — 21.

Platon este însă singurul care leagă această fericire de efortul moral al urmașilor, creînd astfel o mai puternică legătură de solidaritate între cei morți și cei vii, uniți și unii și alții de slujirea aceluiași ideal etic, cf. Thurow, p. 48.

¹⁷⁵ După îndemnul adresat fiilor, începe aici a doua parte a prosopopeei morților, consolarea bătrînilor. Ambele teme sînt reluate apoi de Socrate însuși.

¹⁷⁶ În toate discursurile funebre se insistă asupra faptului că morții au dobîndit μνήμη, „amintire”, τιμή, „cinstire” și δόξα ἀθάνατος, „glorie nemuritoare”, — numeroase exemple la Thurow, p. 50, n. 5. Aici este vorba de ἄγαμοι și εὐκλεεῖς, „buni” și „acoperiți de faimă”. Platon își construiește elogiul în același spirit educativ, de îndemn la virtute.

¹⁷⁷ în text: $\mu\eta\delta\acute{\epsilon}\nu\ \acute{\alpha}\gamma\alpha\nu$, celebra maximă atribuită unuia dintre ce șapte înțelepți, înscrisă pe frontonul templului lui Apollo din Delfi, cf. *Prt.*, 343 a-b.

¹⁷⁸ Cf. R., 387 d. Pasajul a fost tradus de Cicero, *Tusculanae*, V, 12.

¹⁷⁹ Consolarea se transformă în fericirea morților, cf. Lys., II, 81; Demostene, LX, 32 b-34; Tucid., II, 44, 1; cf. Thurow, p. 50.

¹⁸⁰ Prosopopeea morților se încheie cu cu elogiu al cetății care se îngrijește de cei rămași în viață, cf. Tucid., II, 46, 1 și *infra* 248 e — 249 b.

¹⁸¹ Motivul imitării virtuții celor morți e frecvent în epitafe, cf. Lys., II, 51; 61: Hiperide, VI, 32; Tucid., II, 43, 4; v. Thurow, p. 46.

¹⁸² în fapt, cel care se ocupa de întreținerea și educația copiilor orfani de război era polemarhul, nu arhonteles eponim. Legile privitoare la întreținerea orfanilor de război (cf. Tucid., II, 46, 1) erau atribuite lui Solon.

¹⁸³ La vârsta efebiei, de 18 ani.

¹⁸⁴ Ceremonia la care se face aici aluzie avea loc înaintea concursurilor tragice, la marile Dyonisii. Fiii celor morți erau prezentați poporului în teatru, în armură de hopliți. Un crainic declara că după ce i-a crescut, poporul îi trimite pe acești tineri, înarmați, la casele lor. Ceremonia este evocată de Eschine, *împotriva lui Ctesiphon*, 154.

¹⁸⁵ Cf. Lys., II, 80; Demostene, LX, 36.

¹⁸⁶ Din nou, ca și în cazul prosopopeii morților, consolarea se termină cu un elogiu al cetății.

¹⁸⁷ Formula de încheiere, $\acute{\alpha}\pi\tau\epsilon$, se regăsește la Tucid., II, 46, 2; Lys., II, 81; Demostene, LX, 37.

¹⁸⁸ Așa cum am amintit, este vorba de un anacronism, destinat să sublinieze tocmai caracterul fictiv al Aspasiei, v. *supra*, n. 21.

¹⁸⁹ Se subliniază din nou că Socrate este autorul discursului. Aluzie la cunoscutul *daimon* socratic?